

મુલોચના સતી નાટક.

રામાયણની કથાના આધારે.
ગવ્યપદ્યાત્મક

૨૩૬૪ ઝીતી.

પ્રેમપતિ ભક્તી કરે, સમ મુલોચના નારી;
કીર્તીવદ્યેઆજગમા, મરણપુરે મુખરત્નભારી.

રચિ પ્રસીધ્ધકરનાર.

વડોદરાના

અવેરજાલા ધનસુખરામ દીક્ષીત.

તે

ગુરત્ર મધ્યે.

અંબિકાપ્રેસમાંમતાનસિંકર રવીસંકરજોશી
એ છાપ્યું.

સવત ૧૯૪૧

કીમત આઠ આના

આ પુસ્તક શમવી સર્વે હક કરતાએ સ્વધિન
રાખ્યા છે.

૨૩૬૪

અર્પણ પત્રિકા. વિઘ્નહારી ચરણે ।નમસ્કારોમિ।

મેહેરખાન દેશાઈ રાણછોડલાલ અમૃતરાંમ ભાઈ.
વડોદરા.

આપ ધણી સુરા અને નવીન પુસ્તક ક-
તાની કદર ભણનાર છો, એટલુંજ નહીં પણ
ધર્મિયે આપેલી લક્ષ્મીનો સમાર્થ ઉપયોગ કરો છો.
મારા પ્રથમના યત્નમાં આપે જે ઉદાર આશ્રય
આપ્યો છે તે ઉપકારના બદલામાં આ એક લઘુ
ગ્રંથ નમૃતા પુર્વક અર્પણ કરૂ છું. તે માન્ય
કરશીલ.

કું. છુ.
પુ. કર્તા.

પ્રસ્તાવના

રામાયણની કથા પ્રસંગ ઉપરથી અસલના પ્રખ્યાત યદ્ય ગયેલા કવિઓ જેવાકે, વાલ્મિકિ, તુલસીદાસ, અને મીરઘરદાસ વીગેરે અનેક કવિયોએ પદ્યમાં પોતાની કલમ ચલાવેલી છે. પરંતુ ગદ્યપદ્ય મીશ્રિત નાટકરૂપ લખાણોથી ભરપુર એવા સદગુણનિતિ પ્રસારક હિંદુ ધર્મ શાસ્ત્ર સંયુક્ત ગુર્જર ગ્રંથોની આપણે અહીં ધણી ખોટ છે. યથાકાળ કેટલાક નાટક પદ્યતિના લેખકો રાં રણછોડ-ભાઈ-ઉદયરામ સરખા ગ્રંથકારોથી આ રીતની ધણીખરી ખોટ પુરી પડતી આપણે જોઈએ છીએ. પરંતુ જૂન, હિંદી અને મરાઠી ભાષામાં જેવાં અને જેટલાં ભાષાંતરો અનેક વિદ્વાનોથી થયેલાં છે તેમાંનો એક શતાંસ ભાગપણુ ગુર્જરી ભાષામાં નાટકમય ગદ્યપદ્યાત્મક લખાણુ થમણું હોય એમ હજી લગણુ દીસતું નથી. અને તેટલાજ સાર જૂન, હિંદી, મરાઠી, અને મુખ્ય કરી સંશક્ત ગ્રંથોના આધારે લોકોમાં સુખોષ મળે એવા ગુર્જરનાટક ગ્રંથોની આપણે અહીં ધણી જરૂર છે. અને તેમ થવામાં રાજર-જવાડા અને શ્રીમંત સખી મહસ્થોની મદદ અવશ્ય કરી જોઈએજ. પરંતુ પ્રમાણમાં તે નહી મળવાથી કેટલાક ઉછરતા ગુર્જર ગ્રંથકારો શરૂઆતમાં પોતાની ખીલતી આશા કળીને અવવચથી જેમનીતેમ કરમાઈ જતી જુએ છે. આ કાંઈ ગુજરાતીઓને માટે આણું ખેદકારક નથી.

વીરક્ષેત્ર વડોદર દેશી રાજ્ય તરીકે મુખ્ય ગુર્જર પાયતપ્તનું શહેર છતાં સ્વદેશીને કાંઈ આશ્રય ના મળે એ ઘોડુંક આશ્ચર્ય થવા સરખું છે તોપણ કાળચક્રના ક્રમણે કરી એકાએક થયેલા ફેરફારે વધતા ચાલતા વીધા પ્રચારે કરી જે કાંઈ યથા ધરીત મદદ શ્રીમંત છત્રપતી માહારાજ ગાયકવાડ સરકારથી આ રીતની દેગ ક-

દસાણુ કામ માથે લેનારી એક મંડળીને આપતી મુનાસબ છે. અને આશા રાખીએછીએ કે મહારાજન સાહેબ તરફથી તે પ્રમાણે થશેજ. આ રીતની મદદ મળે અમે નથી ધારતા કે દેશી બાંધવો સદાગ્રણ અપુર્ણ હાલતમાં રહી બીજા અન્ય આપાના જ્ઞમ્બુનદર પેતાના મન અમતો લાભ લઈ જાય.

આ પુસ્તકમાં કેટલોક નવીન ભાગ મુકેલો છે જેકે, મુન્દરાતી નાટક—૩મી છપાયેલાં પુસ્તકમાં કોઈ બાજ્યે નહીં હશે. વળી આ પુસ્તક નાટક—કર્તાને તેમજ વાંચનારાઓને વધારે સુગમ થકે એમ યથામતી બનતી કોશિશ કરી છે. તોપણ પુસ્તક રચવામાં મારું પેહેલુંજ પ્રયત્ન છે તેથી બુલચુક સુધારી વાંચનાર પ્રીય ગ્રહસ્થો મારી આ પશે એવી આશા રાખી છે.

સદરહું પુસ્તકમાં જ્યાં જેવો ભાવ છે ત્યાં તેવા રાજની ચાલો ગોઠવેલી છે.

વળી હવે પછી બાહાર પડતાં ગાયનરૂપી નાટકના પુસ્તકમાં સદરહું પ્રયોગ કરી બતાવવા શાશા દેખાવ કરવા તે સર્વ સવડ મળે યથામતી દાખલ કરી પ્રસીદ્ધ કરવા બનતું યત્ન કરીશ.

આ પુસ્તકના પૃથ્વીસીટ વગેરે તપાસવામાં મને મારા અનુભવી મીત્ર રાં કાળીદાસ બાપુભાઈએ ધણીક મદદ કરેલી છે. તેમજ સદરહું પુસ્તકના ગ્રાહક મેળવી આપવામાં મને મારા કેટલાક મીત્રો જેવા કે રાં હરદેવ શ્વિરદેવ, નરસીલાલ લેહેરશંકર તથા કેશવલાલ દોલતરામ એમણે ધણીક મદદ કરેલી છે તેથી તે સર્વેનો મોટો આભાર માનું છું; અને આ પ્રમાણે મિત્રભાવના બદલામાં મદદ મળેકોઈ માણુશ દુખી રહેશે નહીં. એજવીનંતી.

૪૦ થો
પુ૦ કર્તા

૨૩૬૪

સુલોચના સતી નાટક.

અંક પેહેલો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—નાટકગૃહ.

મંગળાચરણ.

રાગ ધનાશ્રી તાલ ધુમાળી.

રટબું રામ મનનામ. ભાવે રટબું રામ મનનામ.

ઠંથી અન્તે આવશે કામ. ભાવે. ટેક.

નામ મહાત્મે અહલ્યા તારી. (બેવાર.)

બેસે લેશનવ દામ. ભાવે રટબું રામ મનનામ-૧

(મંગળાચરણ કરી રહી સૂત્રધાર પ્રવેશ કરે છે.)

સૂત્રધાર—સુર ભાઈઓ, આ રંગભૂમીમાં મારે સુ-
લોચના-સતીનામનું (વડોદરાવાસી ઝવેરલાલ ધનસુખરામ
દીક્ષીત કૃત) એક નવીન નાટક ભજવી બતાવવાનું છે. તો
બીરાજેલા સદગ્રહસ્થો લક્ષ પૂર્વક શ્રવણ કરવા કૃપા કરશે.

(એટલામાં વિચીત્ર વેશે વિદુષક પ્રવેશ કરે છે.)

વિદુષક—(વચેથી) અરે! આશુનું તુલ ઉભું કાઢું છે?
કાંઈ ખાઈને નથી આવી શું?

*આ પદ કાશી-રાગમાં પણ ગાઈ શકાય છે.

સૂત્રધાર—(આશ્ચર્યપામીને) અરે તુ કોણ છે અને કાંથી આવ્યો? આ જાડના પાત્રાં શાં, કેવો વીચીત્ર પોશાગ, વાર, પણ ભાઈ તારું નામ શું અને શા કાર્યસર તારું અહીં આવવું થયું છે?

વિદુષક—(ખડખડ હસીને) જાડનાં પાત્રાં, વીચીત્ર પોશાગ અને મારે આવવું કાવવું, એ સૌનો ઠીકજી. પણ અલ્યા તારે મારું નામ પુછવાની શી જરૂર છે? પ્રથમ તારું નામ કહે. પછી બંધાની વારી. (મુછો મરડે છે.)

સૂત્રધાર—શાન્ત થઈ સાંભળ મારું નામ સૂત્રધાર નાટક કર્તા છે. વળી મને કેટલાક નાયક પણ કહે છે. આ સ્થળે મારે એક નાટક ભજવી બતાવવાનું છે અને તેમાં તારા જેવા એક હાસ્યકારક જનની ઘણી જરૂર છે. ઠીક થયું કે તુ તાકડાસર આવી પોહોમ્યો.

વિદુષક—(હસીને) જરૂરતો સૌને હોય પણ હુંતે એકલે પડે કયાં કયાં પોહોયું. નાટક ભજવી બતાવવાનું— શું બાપનું કપાળ ભજવી બતાવવાના છે. રંગભોળો દેખું કામ? રંગલા વીનાનો રંગ ભજવાનોજ નથી. બાવાજી જંગોપાળ, તોકહે બચ્ચા તેરેજ ધર ધામા. આ અભીયાને આમ સેહેજ પુછીએ છીએ કે આ બધા લોકો કેમ એકા મળ્યા છે. એટલામાંનો કહે છે કે. “ ઠીક થયું કે તારું આવવું તાકડાસર થયું ” શું, હું કાંઈ નોકરતો થોડોજ છું કે વખતસર આવી લાગ્યો? આ અલ્યાલે. કેમ તારાથી બંધાને રોકાય તેમ છે? ન્નેયું આ બુધુ. ઉપાડીને દધશ-કને નો મારા પરીયાના પરીયાની ખખર લેતો થઈશ.

(ચાલવા માડે છે)

સૂત્રધાર—(નટીને) હે પ્રીયા, શાશુગાર સજી રહ્યાં હોયનો વેલાં આવી સર્વ ભાઈઓનાં મનરંજન કરો.

(એટલામાં નદી પ્રવેશ કરે છે)

નદી—પ્રાણનાથ. મને શી આશા છે;

(વીકુષક સ્તબ્ધ થઈ એક કોરે ઉભો રહે છે.)

સુત્રધાર—હે પ્રીયા ! આ બીરાજેલા આતા જનોનાં
મનરંજન કરવા સરખું આ ત્રણને લાયક એક ગાયન
કરો તો ઠીક.

વીકુષક—(સ્વગત) અરે ! આ પાપ વચ્ચે ક્યાંથી આ-
વી નડ્યું, વારં, પણ એનું ગાયન તો જોઉં કે એ કેવું
ગાય છે.

નદી—(ગાય છે.)

રાગ સૌરઠ મદહાર ત્રીતાળી.

આજ મુને વૃષારત્ર અતિ લાવે,

મેઘ વરશી મોહ ઉપજાવે. આજ મુને. ટેક.

કાળી પીળી ધન ધટા છાઈ રહી,

ઝરમર ઝળ વરસાવે. આજ મુને. ૧

મોર બપૈયા શોર કરી વળા,

વૃષારત્રને બોલાવે. આજ મુને. ૨

સુત્રધાર—વાહ ! વાહ ! શું સુંદર મનમોહક ગાયન
કર્યું છે, પ્રીયા. તારા ગાયન રૂપી ઝરતા વચ્ચન સૂધા ઝરણથી
આતાજનો કેવા પ્રફુલ્લિત થયા છે ? ખરે ? સર્વનાં મન
પ્રસન્ન થયાંજ હશે.

વીકુષક—અહ્યા, હું એવા તીના તીખા ગાયનથી ખુશ
થાઉં એમ નથી તો જો ગાયન તો આમ થાય. (ગાયછે)

રાગ ભોપાલ તાલી.

હો-હો છટ ગોટ પીટ પોટ વોટ વીટ વીટ વુટ હુહુહુ.

હોહો-છટ ગોટ પીટ પોટ વોટ વુટ વુટ.

(બધા એકી સાથે હસી પડે છે.)

વિદુષક—(નટીને) કેમ ? છે તમારા ગાયનને પાણી
પાય એવું આ અમારું ગાયન. કાનની ધાક ખુલી ન જાય
તો પછી ગાયું એ પણ ન ગાયા સરખું છે.

મુલધાર—શાઆસ. તેં પણ અછી બળવી. તારા
ગાયનથી સર્વ જનોમાં હાસ્ય રસ પ્રવર્તી રહ્યો છે તો પછી
તારી ખુબીમાં પણ શું પુછવું, વાર, આવીજ રીતે તું
અમને અમારા આ આરંભેલા કાર્યમાં અથથી તે છતી સુધી
વધા ઘટિત મદદ કરીશો તારા મનના મનોરથ પરિપુ-
ર્ણ થશે.

વિદુષક—અહ્યા. હું કાંઈ તારા આપનો નોકર બોકરનો
બોડોજ છું. તું નથી જાણતો કે મારું મન શાથી ખુશ
થશે. સાંભળ—બ્રાહ્મણસ્ય બોજનં પ્રીય. તે હોય તો રહ
નોકર આ રહું. (જવા માંડે છે.)

નટી—પ્રાણનાથ, આપ સર્વ વિશ્વ હારક ગજનનં મા-
હારાજનું સ્તવન કરો જેથી સર્વ કાર્યનિવિધને સફળ થાય.

(નટી જાયછે.)

મુલધાર—બાઈ, જો કે સર્વ ખીરાજેલી વિદ્વાન મંડ-
ળોને સંતોષ થશે તો તારું મન રંજન કરવા કેટલી વાર
હે ? માટે ચાલ તૈયાર થા.

વિદુષક—(કેડ બાંધીને) લે, બંદાતો તયાર છે.

મુલધાર—(ગાય છે.)

રાગ છંડોટી તાલ પંજખી ઠેકાનો;

સકલ કાર્ય સુખકાર ગજનન, સમરે વિશ્વ સૌ જાયરે;

સહાય કરો પ્રભુ વે'લા આવી સુખ અતિવળી થાયરે. સં

રાણી વિશ્વ સુખ શાન્તી કરો, ગુણ દાસ તમારો ગાયરે;

બેડ કર જેડી કરું વિનતી. આપો વર થઈ સાચરે. સં

(પડદો ઉપડતાં ગણપતિ પ્રવેશ કરે છે.)

ગણપતી—સુત્રધાર, હું સ્વર્ગ લોકમાં નાતપ્રાપ્તા સદ્
કાળ મન કરતો હતો ત્યાં તારી દીન વાણીએ કરેલી સ્તુ-
તિ શ્રવણ કરી અત્રે આવ્યો છું. માટે શા કાર્યસર મને
માસાવેલો છે ? તે કથન કર.

સુત્રધાર—(પ્રણામ કરીને) મહારાજ આ રંગ ભૂમિવીશે
એક નવીન નાટક ભજવી ખતાવી સર્વ સૂઝ સભાસદોનાં
મન રંજન કરવાની ઈચ્છા રાખુ છું તો તે કાર્ય માટે ની-
ર્ણયને સંપૂર્ણ સિદ્ધ થાય એ વર માગુ છું. •

ગણપતી—પ્રીય ભક્ત તારું કાર્ય સર્વ સિદ્ધ થશે. પણ
તું બ્રહ્મ પુત્રી સરસ્વતીની સ્તુતી કરી તેમનું વર માગી લેજો.
(ગણપતી જાય છે.)

સુત્રધાર—(સરસ્વતીની સ્તુતી કરે છે.)

રાગ ધમિન ત્રીતાળી.

મમ માતા તું સરસ્વતી. (એવાર)

આવી વસો સદા મુંજ મતિ. મમ. દેક:

કાર્ય સાચો સૌ દાસ ગણી તમ,

અલ્પ પાત્ર તણી ગતિ. મમ. ૧

(સરસ્વતી અહર પ્રવેશ કરતી હોય એમ)

સરસ્વતિ—કૌંસ્મરસિં વત્સ ?

સુત્રધાર—(વંદન કરી) હે ? માતૃશ્રી આ નાટક પાત્રો
બધાં અગાન છે તેમની જીવહાત્રે વશી સહાય થાઓ.

સરસ્વતિ—દાસઃત્વયાકાર્ય નિર્વિધને મુખં ભવત્સા

રાગ કાદિ તાલ દીપચંદી.

આશિષ દહ પ્રીય ભક્ત તુલને,

સાંભળવી એક ચિત્તે;

નિર્વિધને તુજ કાર્ય સિદ્ધ થશે,

દાસ માનજે અચિત્તે. આશીશ. ૧

(૯)

(સરસ્વતી જાય છે)

(સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ સમાપ્ત.

—૦—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ

કાંકાપુરી રાવણનો દરબાર.

રાવણ, માલ્યવંત પ્રધાન, છડીદાર, બીજા સેવકો વીગેરે.

રાવણ—પ્રધાનજી, મારા જેવો બળવાન આ ત્રિલોકમાં કોઈ પુરુષ નથી તથાપિ એ દુષ્ટ રામ મને ક્ષણીન પીડા દિપન્તવે છે.

પ્રધાન—માહારાજ, આપ સરખા પ્રતાપી અને શુરવીર આગળ તેનું કાંઈ ચાલનાર નથી.

છડીદાર—મહારાજનો સદાકાળ જય થાઓ માહારાજ. (ઝામ ઝોસે છે.)

(એટલામાં અપ્સરા પ્રવેશ કરે છે.)

અપ્સરા—(મુગ્ધરો કરી) માહારાજનો જય થાઓ. (ગાયછે.)

રામ જીએડી. તારા દાદરાનો.

દશ શીશ ધારી જય થાઓ તમ તણા.

સૌ અવની વીશે પ્રતાપ મને દીસે અતિથણા;

તહીં અન્ય નામ ધારી વળી શુર તમ સમો.

પ્રભ તાજું કષ્ટ ટાળો ભાવથી તમો.

રાવણ—પ્રધાન, આ ગાયન સાંભળી મને ક્ષણેજ હૃદય

થયે છે. માટે એને ધનામ આપવા વીશે આપણા ખનન-
ગ્રામીને હુકમ કરો.

પ્રધાન—જેવી આગા.

(અપ્સરા મુજરો કરીને જાય છે.)

રાવણ—પ્રધાનજી, મારો ભાઈ કુંભકર્ણુ એ દુષ્ટના લ-
ક્ષરનો તારા કર્યા વીના કદી પાછો હઠનાર નથી.

પ્રધાન—મહારાજ, આપનો પ્રતાપ મોટો છે તેથી સર્વ
સારાં વાંનાંજ થશે. કેમકે, આપના સામર્થ આગળ મંદિરાદી
દેવ ભોક્તું પણ કાંઈ ચાલનાર નથી. અને આખરે આપનો
જય થશે.

રાવણ—તમારાં શૌર્ય યુક્ત વાક્ય સાંભળી મને ધણું
હર્ષ થાય છે તથાપી કિંચિત મનમાં ચિંતા યાય છે કે, મેં
શીતાને આણી છે તે કાંઈ સારું કીધું નથી. હશે, થવા-
કાળ આગળ કાંઈ ડાહ્યું નથી.

પ્રધાન—રાજધિરાજ એમ હીંમત હારીજવી નહીં.
કેમકે ધૈર્યથી સર્વ સારાં ફળ નીપજે છે. વારું, કાલે લક્ષ્મરને
શી રીતની તૈયારી કરી મોકલવું છે. ?

રાવણ—પ્રધાનજી સાંભળો, સૈનાપતીને હુકમ કરો કે
કાલ સવારના આપણા નગર બહાર મેદાનમાં રણસ્થળ
રચી દુષ્ટ રામ સામુ યુદ્ધ કરવું. અને તેનો સૈન્યસહીત
નાશ કરીને સારી અખર મારી ખસે લાવે.

પ્રધાન—માહારાજ, સૈનાપતીને હુકમ કર્યો છે, તે પણ
આપે હજુર બોલાવી સર્વ વૃતાન્ત તેમને કહેવું એ મને
દુરસ્ત લાગે છે કેમકે આપની આજ્ઞા લોપવા કાંઈનામાં
ગતી નથી.

રાવણ—અરે ! મારી આગા લોપનાર હું કાંઈ ચિદ લો-

ક્યાં દેખતો નથી પછી તેમની શી તાકાત છે. ?

પ્રધાન—આપનું કહેવું યથાર્થ છે.

(સેનાપતી પ્રવેશ કરે છે.)

સેનાપતિ—(મુજરો કરી) મહારાજનો નયનપકાર થયો.

રાવણ—સેનાપતિ, અજ રાજ સેનાને એવી તાકીદ કરો કે કાલ સવારે રણક્ષેત્રમાં જઈ શત્રુ સન્મુખ યુદ્ધ કરી તેનો નાશ કર્યાવિના પાછા ફરવું નહીં.

(વિદુષક પ્રવેશ કરે છે)

વિદુષક—મહારાજ મને શી આજ્ઞા છે ? હું લશ્કરમાં જઈ આપની પરાજયની ખબર લઈ તુરત પાછો ફરીશ.

રાવણ—(ક્રોધથી) અરે દુષ્ટ ! આવાં અશુભ વાક્યો કેમ બોલે છે. ?

વિદુષક—(હશીને) રાજધીરાજ, બુદ્ધ થઈ છે.

સેનાપતિ—મહારાજ, સર્વ સૈન્ય તૈયાર થવા તાકીદ કરી છે અને દુષ્ટ અરીતો નાશ કર્યાવગર હું કદી પાછો ફરનાર નથી.

(પોતાનો ખભો ઠોકે છે)

વિદુષક—હું પણ પરાજય કર્યાવીના અહીં આવનાર નથી.

રાવણ—સામાસ, સેનાધ્યક્ષ તમારું બાપણ સાંભળી મને અતી સંતોષ ઉપજ્યો છે. માટે જાઓ, રતેલ કરી જલ્દી પાછા આવો.

સેનાપતિ—સર્વ આપના પ્રતાપથી થવાનું છે. સેવકને કાંઈ નથી કેમકે—

શાકુંભ વિશ્વિડીત છંદ.

“રાજાનાં યશ થાય જો અવનવાં કાર્યો કરે દાશ જે”
 “અતે સીધ થએ મજે જગતમાં કીર્તિરૂપી લાભ તે”
 “અપ્યાતી જેમ ગણાઈ ઈંદ્ર વૃષની દેવો તણા તાપથી”
 “હું શું કાર્ય કરી દશાનન સુણો પામું પ્રીતી આપની”

(સેનાપતિ જાય છે.)

રાવણ—પ્રધાનજી, સેનાપતિના કામકાજ સમર્થી તમારે દેખાશે રાખવી, અને પુછના સમાચાર મને હમેશ કહેના રહેજો.

પ્રધાન—સરકાર, હું આપની મરજી વિરુદ્ધ કદી વતે નાર નથી.

રાવણ—ખરાખર, એમજ થવું જોઈએ. જે રોવક રાજાનું કહ્યું કરતો નથી તેનું જીવન વૃથા છે. કેમકે એ વીશે શાસ્ત્રનો આધાર છે.

પ્રધાન—શો જે ?

રાવણ—સાંભળો.

સ્વામ્યુક્તે યોનયતતે
 સ્મૃત્યો મૃત્ય પાશક,
 તજ્જીવન મપિ વ્યર્થ
 અજાગલ કુચાવિવ ॥

પ્રધાન—હું રાજેન્દ્ર, આપ નચીંત રહો. તમારા પ્રતાપથી હું આ પદ્ધતિ પામેલો છું અને ઉપરનો શ્લોક મને ખરાખર લાગુ પડે છે, તેથી મારા વીશે સેશમાત્ર પણ બ્રાન્તી રાખશોમાં—

રાવણ—‘હરખાઇને’ શાખાસ. પ્રધાન તમારાં વચન સાંભળી મને પુરુષઆનંદ થયો છે. માટે જાઓ કાર્ય સાધો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા. (જાય છે.)

રાવણ—(પાછો બોલાવી) સાંભળો, આપણે સર્વ મુદ્ધની તયારી કરવી અને તમારે જલદી પાછા ફરવું.

પ્રધાન—મહારાજ, શી રીતે તયારી કરે ?

રાવણ—

વસન્તતિલકા વૃત.

“શૈન્યા સજી બહું બજે અરે”ને નસાડી”

“પાછા ન જાય ખબરો કરવા અનાડી”

“ઉઠે ન કોઈ રણુથી ફરે મુદ્ધ સાર”

“ખ્યાતી કરી નગરમાં જાય વાંચ્છ માર”

વિદુષક—સ્વગત આ પડીતના દીકરા થઈ બેઠા છે પણ હાથે કરીને પોતાનો નાશ પામશે.

રાવણ—સુચ પ્રધાન. હવે તમને વધારે કહેવામાં માલ નથી.

પ્રધાન—મહારાજ. આપે કાંઈ કાળજી કરવી નહીં મેહેનત કરેથી સૌ સારાં ફળ નિપજે છે.

રાવણ—ઠીક છે તમે જાઓ, હું શયનગૃહમાં છું. ત્યાં આવજો.

પ્રધાન—જેમ આજ્ઞા,

(જાય છે)

અવેશ ૨ સમાપ્ત.

અવેશ ૩ જો.

સ્થળ.

રાવણનો ખાગ.

પાત્ર.

હનમાન.....રામનો ભક્ત વાનર. સેનાનો ઉપરી.

અંગદ.....વાનર સેનામાં મુખ્ય યોધો.

અંગદ—મિત્ર, આ વાડી ઘણી સુંદર છે અહીં ક્ષણ-ભર વિરામ લઇએ.

હનમાન—અરે ભાઈ આપણે વિરામ લેવો કેમ કાવે, પ્રભુ રામચંદ્રજીએ આપણને ખબર નેવા મોકલ્યા છે તે જોઇએ તો ખરા.

અંગદ—સાંભળો, આપણે થોડી વાર અહીં જોશીને પકડી એના નગરમાં જઇએ. અને ત્યાં સર્પેનાં ઘર ભાંગી ખરાબી કરી નાંખીશું એટલે એ વીશેની ક્રુરયાદ રાવણ પાસે જશે. તેના બોલવા ઉપરથી સંહેજ સમગ્રનર્ધ આવશે કે તેની શી વૃત્તિ છે.

હનમાન—પ્રિય મિત્ર હાલમાં હું ક્ષુધાથી ઘણો વ્યાકુળ છું માટે તેનો કાંઈ ઉપાય કર.

અંગદ—આ જાગમાં વૃક્ષો ઉપર તરેહ તરેહવાર જાતનાં ફળ ફળાવીક છે તે ખાઈ આત્માને સતુષ્ટ કરીયે.

હનમાન—હીક છે, પણ પ્રભુ રામચંદ્રજીને આપણે યથા સ્થિત સન્દેસો કેહેવો ખરો.

અંગદ—વારૂં, પણ ભાઈ આપણે કદાશ અહીં યુદ્ધપ્રસંગ આવ્યો તો કેમ કરવું ?

હનમાન—કાંઈ ફીકર નહીં પ્રભુ કૃપાથી સર્વ સારાંવાન શશે. ચાલો આ ફળ તોડી ખાઇયે.

અંગદ—હીક.

(ખન્નેજણુ ફળ તોડી ખાય છે.)

હનમાન—ભાઈ, શી આ ફળની મિષ્ટતા છે ?

અંગદ—વાહ ! એ વીશે કપ્પાણુ કરવા મારામાં શક્તિ નથી.

હનમાન—જો, આ જમરખ ધણાંજ સુંદર છે લે ચો-
કાંક તું ખા. (આપે છે.)

અંગદ—ભાઈ મારી પાસે ખીન્તું ધણું જ છે માટે
તમે પણ ચોટાં લ્યો. (આપે છે)

હનમાન—(મસ્કરીમાં) વારું, મને કદી અહીં આદત
પડે તો તું જો રહે કે મદદ કરે ?

અંગદ—મિત્ર તમારો ને મારો દેહ માત્ર જુદો છે કાંઈ
જીવ જુદો હોય એમ હું ગણતો નથી. વળી આપણ બન્ને
એકજ પ્રભુના દાસ છીએ માટે આ વીમલતી શંકા કહા-
ડતી નહીં.

હનમાન—ભાઈ તારો પ્રેમ મારા ઉપર ધણાંજ છે
એમ હું સારીપેઠે જાણું છું. માટે કાંઈ ગભરાવું નહીં.
(નચીંતપણે કંઈ ખાઈ ગયો મારે છે.)

(ઐટલામાં બાગરક્ષક દૈત્ય પ્રવેશ કરે છે.)

દૈત્ય—(સ્વગત) અરે ! આ તમામ વૃક્ષ ભાગી નાખ્યા
આમ બાગની દુર્ગંધા ફરનાર એવો તે કોણ હશે ? ચાલ
જોઈ. (આમ તેમ ફરીને અહીં કોઈપણ દાસતું નથી. તેમ
હું આ સ્થળ ઐટલી ખબરદારીયા સાચવું છું કે જનાવર
સરખું પણ તેમાં પ્રવેશ કરી શકે નહીં; અને તો પણ આ
વાડીની શી દુર્ગંધા ! (ઊંચે જોઈને) અરે ! દુષ્ટ વાનરો તમે
કોની આજ્ઞાથી આ બાગમાં પ્રવેશ કાઢો છે. ?

અંગદ—વળી આજ્ઞા કોની જે ?

દૈત્ય—કેમ તમે નથી જાણતા કે આ વાડી મહા પ્રતાપી
રાવણરાજની છે ? અને અમારા જેવા અહીં શુરવીર રક્ષક
છતાં તમને આવું ખરાબ કામ કરતાં શરમ ન આવી શું !

હનમાન—અલ્યા. તું બધારે લવરી ના કર, અમે આ જમતમાં રામચંદ્ર શિવાય ખીજ કોઇને રાજ ગણતાજ નથી.

દૈત્ય (ગર્વથી) અલ્યા વાનરો. તમે ધાં મોત માગો છો ? જાઓ જે થયું તે થયું પણ અહીંથી સત્વર નીકળી જાઓ.

અંગદ—ભાઈ, અતિશે ગર્વ કરીશમાં, નહીં તે તુંજ અહીં માર્યો જઈશ.

દૈત્ય—જો એમ હોય તો લડવા તયાર થાઓ.

હનમાન—ચાલ આવ. તયાર છીયે.

દૈત્ય—આ જુઓ ત્યારે.

(હનમાનપર શસ્ત્રનો ધા કરે છે)

હનમાન (ચુકાવીને) અલ્યા દુષ્ટ આ મારતીન! સામર્થ્યથી તું માહીત નથી. સંભાળજો.

(શસ્ત્રથી રાક્ષસને ધાયલ કરી આખરે ઠેર કરે છે)

(એટલામાં ખીજ રાક્ષસો પ્રવેશ કરે છે)

રાક્ષસો—અરે દુષ્ટ વાનરો તમે અભિમાન ધરાવો છો કેમ ? ચાલો તો સાવધ થઈ જાઓ.

હનમાન—(હથીને ભાઈયો. તમે વળી કેમ મરવા આવ્યા છો! જાઓ જઈને સુખેથી કાળ ગમન કરો, નહીં તર નાહક માર્યો જશો.

રાક્ષસો—ગર્વથી) અરે ઓ, તમે હમને મારનારકે? આ શસ્ત્રવડે તમારું શિરચ્છેદ કરી લંકાપતિ માહારાજને ભેટ દાખલ આપી ધનિમ લીધાવગર અમે અહીંથી કદી ખસનાર નથી.

હનમાન—ચાલો તો લડવા સત્વર તયાર થાઓ.

રાક્ષસો—અલ્યા વાનરો તમે યુદ્ધમાં અમને પેચી

શકવાના નથી.

હુનમાન—(ક્રોધથી) અરે ઓ દુષ્ટ રાક્ષસો મેત છું
વતા ઘેર જાઓ એમ જણાતું નથી. (સર્વ રાક્ષસોનો સંહાર
કરી નાખે છે)

અંગદ—ભાઈ માર્તી. આપણે લંકાં નગરીમાં જઈ
ત્યાં પણ કાંઈ હાથ ખતાવવો ખરો કેમ વાર તમારો શો
વિચાર છે ?

હુનમાન—ઠીક છે ચાલો. પણ સાવચેતીથી રહેવું,
કેમકે દુષ્ટ શત્રુનું સૈન્ય ઠેર ઠેર ભ્રમતું હશે માટે આપણા-
માંથી એક પણ પક્કાઈ જઈએ ના ખીન્નએ જઈ પ્રભુને
ખબર કરવી કે તે આપણી મદદે આવે.

અંગદ—ભાઈ કાંઈ શીકર રાખવો નહીં.

હુનમાન—ચાલો નગરમાં જઈએ.

અંગદ—જેમ મરજી.

(ખન્ને નગરમાં પ્રવેશ કરે છે)

પ્રવેશ ૩ જ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૪ યો.

સ્વળ.

રાયન ગૃહ.

પાત્ર.

રાવણ	...	...	લંકાનો રાજા.
મંદોદરી	...	...	તેની રાણી.
સુમતિ	...	...	તેની દાસી.

રાવણ—અહો પ્રિય, આજ તારું મુખ ધણુંજ ઉદાસી છે તેનું કારણ શું ?

મંદોદરી—પ્રાણનાથ કાંઈ નહીં, મારા મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો સુઝે છે, અને આખરે કેમ થશે એ વીશે હરનીશ સંતાપ થાય છે.

રાવણ—શેના વિચાર સુઝે છે વાર ?

મંદોદરી—પ્રાણનાથ, આપે સિતાજીનું હરણ કરી લેમને અહીં આણ્યાં એ ઠીક નહીં કીધું.

રાવણ—કેમ વાર ? એમાં એવકું માહું શું કાંઈ છે જે ?

મંદોદરી—સિતા, એ સાક્ષાત પ્રભુ રામચંદ્રની પત્નિ થાય અને તે મહા સાધ્વિ છે; તેના ઉપર તમેએ નગર બગાડી એથી બીજું શું માહું થવાનું બાકી હતું ?

રાવણ—અરે ! તને શત્રુની પ્રસંશા કરતાં શરમ સારણી નથી આવતી ?

મંદોદરી—માહારાજ, મારે વખાણ કરવાનું તો કાંઈ કારણ નથી પણ— (અચક્રે છે)

રાવણ—કેમ, બોલ આગળ અચક્રે શાને સારું ?

મંદોદરી—પ્રાણનાથ મોટાની સાથે વેર કરવું એ ઠીક નહીં તેમાં વળી આતો પ્રત્યક્ષ ઇશ્વરનોજ અવતાર છે.

રાવણ—(ગર્વથી) અરે ! ઇશ્વર કણ છે ? હું કાંઈ એવા છોકરાથી ડરનાર નથી.

મંદોદરી—પ્રાણનાથ, આમ ગર્વ કરવો ઠીક નથી.

રાવણ—પ્રિયા હું કોઈથી ડરતો નથી શું, લખીત વસ્તુ કોઈથી મિથ્યા થનાર છે ?

મંદોદરી—માહારાજ આપ બળીયા છો તે બનવું.

પણ જનક રાજને ત્યાં સ્વયંવરમાં ધનુષ ભાગી સિતાજીને કાં ન પરણ્યા વાર ? પણ તેતો જન્મ કર્તા હશ્વરના અંશ વાળા રામેયંદ્રજી પરણી લેઈ ગયા તે દીવસથી તેમના મળવાશે સર્વ કોઈ જાણે છે.

રાવણ—પ્રિયા. તું આવી નકામી તકરાર ના કર. કેમકે શ્વિના વિચારથી માણસનું મન જીતીત થાય છે.

મંદોદરી—સાંભળો વળી કહું છું.

રાવણ—જોલો તા સત્વર.

મંદોદરી—

શિખરિણી છંદ.

“તમારી ભગીનો દશરથ સુતે ઘાટ ઘડીયો”

“વળી યોદ્ધાઓમાં ખર દુષ્ણે ગાર પડીયો”

“પ્રમંજી મોઠામાં વદન તરણી આવત દયા”

“શુરા શાને યાચો મદદ કરનારા મરી ગયા”

રાવણ—પ્રિયા જે થવાનું હશે તે થઈ ગયું. હવે મઈ વાતનો શોક કરી ના લીંમત થવચ નહીં. જે કાળે જે થવાનું હશે તે થશે પણ હમણાં જો દુષ્ટ રામ સાથે યુદ્ધ કરવું એમાં સંશય નથી માટે હવે નકામી શ્રદ્ધ જવાદે.

(પડદામાં)

(માહારાજ તમ જેડે નગરમાં આ શો કત્યાત ! !)

દાસી--(ચક્રેત થઈ) માહારાજ આ સ્વર ઘણી દયા ઉપજાવે એવો છે

મંદોદરી--તુ બહાર જઈને જોઈઆવ્યે.

(ગત્ય છે)

દાસી--(પાંખી આવી) માહારાજ કોઈ દાસ કંઈ ખપર કહેવાને આગે છે. રી આસો છે ?

રાવણ—મોડાવ અહીં.

(એટલામાં દૈત્ય દાસ પ્રવેશ કરે છે)

દાસ—(મુજરો કરીને) મહારાજનો જય થામી.

રાવણ—કેમરે ક્યાંથી આવ્યો ?

દાસ—રાજા ધિરાજ એ વાનરો આપણા નમરમાં આવ્યા છે તેમણે સર્વ ઠેકાણે ખેદાન મેદાન કરી નાખ્યું છે. અને આપણા બાગનાં પશુ તેવીજ માઠી હાલત કાઢેલી છે.

રાવણ—(વિસ્મય પામી) બાગનું શું છે તે જાણી કહે.

દાસ—રાજા ધિરાજ બાગનાં વૃક્ષ હખેડી નાંખી સમુદ્રમાં ફેંકી દીધાં છે અને ત્યાના રક્ષક વીગરેને મારી નાંખ્યા છે.

રાવણ—(દોષથી) અરે ! એ પ્રમાણે કરનાર એ દુષ્ટ કોણ છે ?

દાસ—રાજા મને લાગે છે કે રામે મોકલેલા વાનરોનાંજ એ કૃત્ય હશે. શો હુકમ છે ?

રાવણ—સેવક. તું જાણ ? જઈ એ દુષ્ટોને મારી પાસે જાવ કે તેમને યથા ધડીત દડ આપવામાં આવે.

દાસ—મહારાજ તમેજ નારા અંકલથી પકડાય એમ નથી.

રાવણ—શું તે ક્રવા બળવાન છે કે ? જા આપણા લશ્કરમાંથી થોડાં માણસો લેઈ જઈ તેમને જીવતા પકડી લાવ.

દાસ—જેવી આજ્ઞા (જન્ય છે)

(થોડી વારમાં હનમાનને પકડી ફરી પ્રવેશ કરે છે.)

દાસ—મહારાજ, આ એક ચોર તો પકડાયો છે.

રાવણ—(હનુમાનને) કેમરે, તેં આટલો ખંધા ખી-
માડ શા માટે કર્યો ?

હનુમાન—શો ખીમાડ થયો છે.

રાવણ—અર ! આટલો મોટો અપરાધ કરી વળા
શો પુછે છે ?

હનુમાન—રાવણ હજી વધારે થશે. માટે શીતાજી
રામને સ્વાગ્નિ કર નહીંના આખરે તારી ખરાખી છે.

રાવણ—અલ્યા તુ કોણુ છે, અને અહીં કેમ
આવ્યો છે ?

હનુમાન—

ભૂજંગી છંદ.

“હનુમાન શ્રી રામનો દાસ હું છું”

“દયા ખાતરે રામ આમે કહું છું”

“હરી લાવીયે જનકી નાશ તાકી”

નથી સાર એમાં જઈ માગ્ય માફી” ૧

રાવણ—અલ્યા હું તારા રામની લેશ માત્ર પણ
પ્રાપ્તિ રાખતો નથી. તું જ અને સુમેથી રામને કહીએ
સડવા નીકળ. જ્યાં સુધી આ રાવણ હયાત છે ત્યાં સુધી
સિતા પાછી મળવાની આશા રાખવી નહીં.

હનુમાન—અલ્યા રાવણ આમ મર્વ કરવો તને
છાજે નહીં. તારે એમ સમજવું નહીં કે પ્રભુ રામચંદ્ર
તારાથી હારશે. માટે પુદ્ગ સમંધી સર્વ વાત છોડીદેવા-
માંજ સાર છે.

રાવણ—(ક્રોધથી) અલ્યા વાનર તું મને શિખામણ
દેવા પાત્ર નથી. અહીંથી જ નહી તો તારા જીવનું ને-
ખમ થશે

હનુમાન—રાવણ, અહંકાર કરેથી સત્વર તારો ના-

જા થશે. જો કે, બધી રાત્રીએ ધનું દાન પુન્ય કરી અ-
હંકાર કર્યો. તેથી વામને અવતાર પ્રભુએ તરણ કરી તેનો
મદ ઉતાર્યો. માટે ઈશ્વર આગળ કરી ગવ કરવો નહીં.

રાવણ--અહ્યા દુષ્ટ તારો ઉપદેશ મારે કાંઈ કામ-
નો નથી કેમકે સીંહ કાંઈ સસત્રાની ડરી જાય નહીં
તેમ હું એ દશરથના સુત રામથી ડરી સિતાને આપું
એ વાત કરી અવતાર નથી. માટે તું અહીંથી જા. અને
આ સર્વ વૃતાન્ત રામને કહે.

હનુમાન--ભાવી ! તો પછી તું તારે કાવતું કર.

(જાય છે.)

રાવણ--(સ્વગત આ વાત સાંભળી મને ધણોજ
ખેદ થાય છે. કેમકે પરાસ્ત્રનું હરણ કર્યું એ કામ ના માફું
થયું. પણ હવે પાછળથી પસ્તાવું એ શા કામનું ? માટે
એકવાર યુદ્ધ તો કરવું પડેજ.

મંદોદરી--પ્રાણનાથ આપ શા વિચારમાં છો ?

રાવણ--પ્રિયા, મેં કરેલાં કર્મનો પસ્તાવો કર્યું.

મંદોદરી--મહારાજ, શાં કર્મનો ખેદ કરો છો ?

રાવણ--પ્રિયા, સિતાનું હરણ કર્યું એ ધણું ગેર વ્યા-
જબી થએલું છે પરંતુ હવે કાંઈ ઉપાય નથી.

મંદોદરી--મહારાજ આપે જો પ્રથમ વિચાર કર્યો
હોત તો આજ આટલો સંતાપ કરવાનું કારણ રહેત નહીં.
પણ ઉન્મતાઈને લીધે જે કર્યું છે તેનો પરિણામ સારો
થનાર નથી.

રાવણ--પ્યારી, તો હવે શા ઉપાય કરવો ?

મંદોદરી--પ્રાણનાથ હું તમને એટલીજ પ્રાર્થના કર્યું
કે, યુદ્ધ સમઘી સર્વ વાત છોડી સિતાજીને લેઈ રામચંદ્ર

પાસે જવું અને તેમની પાસે ક્ષમા માગવી એમાં આપ
જી શ્રેય છે.

રાવણ—(ગર્વથી) શું હું એ દુષ્ટને નમુંકે ? અરે !
જ્યાં સુતી મારામાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી એ વાત કદી
થનાર નથી.

મંદોદરી—મહારાજ, આપ હાથે કરી દુર્જનો નાશ
કરવા બેઠા છો. મને એમ લાગે છે કે આપ રામચંદ્રજીની
કદી છતવાના નથી; અને અન્ને આ લંકાપુરીનું રાજ્ય
કાંઈ બીજાને હાથે જશે માટે સુદ્ધની વાત વિચારેલા હોય
આપની મારે કાંઈ ઈલાજ નથી.

રાવણ—ખુબ ધન્ય હવે બસ કર મને ઉપદેશ કરવાનું
નાર કામ નથી.

મંદોદરી—પ્રાણનાથ, ઉપદેશનું બીજું કાંઈ કારણ
નથી. પણ એક દીવશે રાત્રીને સમે મને સ્વપ્ન આવ્યું
હતું કે જાણે રામચંદ્રજીના હાથે સહકુળ તમારો નાશ
થશે. એટલામાં હું ધારતી જાગૃત થઈ.

રાવણ—(હસીને પ્રિય) સ્વપ્નાની વાત કદીપણ સાચી
પડતી નથી.

મંદોદરી—પ્રાણનાથ, આ સ્વપ્નું કાંઈ ખોટું નથી પણ
અજાણ પડશે.

રાવણ—(ક્રોધથી) જા, તારી વાત કાંઈ સાંભળવા લા-
યક નથી. કહ્યું છે કે—

આત્મ બુદ્ધી હિતાર્થાય

ગુરુ બુદ્ધ્યા વિશેષ્યતઃ ।

પર બુદ્ધ્યા વિનાશાય

સ્ત્રી બુધ્ધી પ્રલયંગતા ॥

માટે જે માણસ સ્ત્રીની શિખામણે ચાલે છે તે કદી નાશ પામ્યા વગર રહેતો નથી.

(એમ કહી દરબાર તરફ જાય છે).

મંદોદરી—(ઉદાશ મુખે) હે પરમેશ્વર ! તારું પારખું કદી મિથ્યા થનાર નથી. આ રાજાને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો પણ અભિમાનમાં લેશમાત્ર પણ ખરું ગણ્યો નથી. હે ઈશ્વર ! શી ગતિ થશે ?

(વિચારમાં લીન થઈ જાય છે.)

દાસી—બાઈ સાહેબ આમ નકામો શોક કરવાથી શું વળવાનું છે ?

મંદોદરી—સુમતી, આ રાજા અહંકારમાં સર્વ કુળનો નાશ કરી અંતે મને વૈધવ્ય આપનાર છે (રડે છે)

દાસી—બાઈ આમ ગાંડાઈ તે કાઢતાં હઈશું ?

મંદોદરી—અરે ! આ સર્વ ખોટું નથી પણ સત્ય છે. કેમકે રાજાની મતી બિંધી છે ને સુધુ કલ્યાણતાં પણ અવળું પડે છે. હશે. કહ્યું છે કે વિનાયકાણે વિનયિત બુદ્ધીઃ જેવું થવાનું હશે તેવી મતિ સુઝી છે.

દાસી—રાણીસાહેબ મને પણ એમ લાગે છે કે પ્રભુને એ જીતવાના નથી, તેમ આપ સાક્ષાત સતિનો અવતાર છે એટલે તમારી કલ્પના ખરીબ પડશે.

મંદોદરી—અરે ! મને અમાઉથીજ સુઝ પડેલી છે તે કદી ખોટી પડનાર નથી.

દાસી—બાઈ, આપ શોક તજી હવે નચીત બેસો. હું દરબારમાં શી હકીકત બોલે છે તે જોઈઆવું.

મંદોદરી—સુમતિ, આ અવસરે તું ખરા વિશ્વાસ પૂર્વક કામ કરજે ઢીલ કરીશમાં.

દાસી—આખે કાંઈ ચિંતા કરવી નહીં. ત્યાંની સર્વ હકીકત તમને જાહેર કરીશ. (જાય છે)

(પડદો પડ્યો)

પ્રવેશ ૪ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ

રાવણનો દરબાર.

પાત્ર.

રાવણ, પ્રધાન, દાસ, વિદુષક ઇત્યાદિ.

રાવણ—પ્રધાનજી, લશ્કર સમંધી સર્વ બંદોબસ્ત કમીએ કને ?

પ્રધાન—મહારાજ, આપના હુકમ મુજબ સર્વ વ્યવસ્થા કરી છે.

રાવણ—વાહ ! પ્રધાન આજ તમે મારી બરાબર સેવા બતાવી છે.

પ્રધાન—રાજા ધિરાજ એ સૌ આપનો પ્રતાપ છે.

રાવણ—વારં, પણ કુંભકર્ણુ રણમાં ગયાને આજ બણા દીવશ થયા અને કાંઈ નિરોપ આવ્યો નહીં એનું શું કારણ હશે ?

પ્રધાન—મહારાજ, એ કાંઈ અગત્યના કામમાં શું આવતા હશે તેથી સમાચાર આવ્યા નહીં.

રાવણ—પ્રધાન, કુંભકર્ણુજી કદી હારખાવાના નથી.

વિદુષક—તમે હારશો ત્યાં તમારા ભાઈ શું કરનાર છે.

(ઉદારા મુખથી કુંભકર્ણ પ્રવેશ કરે છે)

કુંભકર્ણ—વડીલ બંધુનો સદાકાળ જય થાઓ.

રાવણ—ભાઈ આજ તારું મુખ ધણું ઉદારા દીસે છે તેનું કારણ શું?

કુંભકર્ણ—મારા દુખની વાત કાંઈ કહેવા જેવી નથી.

રાવણ—અરે ! હું ખેઠાં તારે શું દુઃખ પડ્યું છે ?

કુંભકર્ણ—વડીલ બંધુ હું એ શત્રુના સામે લડવા ગયેલો.

રાવણ—પછી શું થયું ?

કુંભકર્ણ—એટલામાં લક્ષ્મણે મારા ઉપર આણુની જાળી કરી અને આપણું સેન કેટલુંક માર્યું ગયું.

વિદુષક—મહારાજ તમારા ભાઈ હાર ખાઈને પાછા ફર્યા છે.

રાવણ—શું, એ દુષ્ટ એટલો બધો ગર્વ ધરાવે છે કે ? પ્રધાન સેનાપતિને ખીણું સેન મોકલવા તાકીદ કરો.

વિદુષક—(સ્વગત) વળી લઢાઈ કરી માણસોની ખરાબી કરશે.

પ્રધાન—આપ ગમે એટલું લસ્કર મોકલશો તથાપી રામચંદ્રજીને જીતવા ધણું કઠણ છે.

રાવણ—(ક્રોધથી) દુષ્ટ તું મારો આકર થઈને શત્રુની પ્રસંશા કરે છે ?

પ્રધાન—રાજા ધિરાજ, આ કાંઈ પ્રસંશા નથી, પણ ખરું છે.

રાવણ—કેમ, શું ખરું છે ?

પ્રધાન—મહારાજ રામચંદ્રના દળમાં બધા શુરવીર મોઢા છે અને તેમણે ધણુંક પરાક્રમ કરેલાં છે.

રાવણ—શાં પરાક્રમ કર્યાં છે તે નક્કી કહે.

પ્રધાન—સાંભળો મહારાજ.

હુરિગીત છંદ.

“ફહું વાત હું નિજ જાત સુણ મુજ નાથ રામચરિત્રની”

“તે ધ્યાન ધારી શ્રવણ કરજો વાત તજજો યુધની”

“પરિખળ વિશેષે છે પ્રભુનું જેને નમતા શુરપતી”

“તો દ્રાણ તેની આગળે બળીયો વધુ લંકાપતી” ૧

“પ્રભુ પગ વડે. અલાહ તારી શલ્યા થઈને જે પડી”

“ભીન્ન બાવ રાખ્યો નહી મને ફળ અર્પી સવરી આપડી”

“આરોગીયા આનંદ આણી જેની નીરમળ છે મતી”

“તો દ્રાણ તેની આગળે બળીયો વધુ લંકાપતી” ૨

“છે દ્રષ્ટી જેની મેઘની દ્રષ્ટીપરે આનંદની”

“જે પાળતા બહુ સત્ય સદ આચાર જન પ્રસંદની”

“વિવેકીને સરળપણ બહુ વાગિશા અવિચળ અતી”

“તો દ્રાણ તેની આગળે બળીયો વધુ લંકાપતી” ૩

રાવણ—અરે તેમાં શું થયું ?

પ્રધાન—મહારાજ. પ્રભુને ગર્વ જરાપણ વહાલો નથી અને તેજ આખરે દુઃખ કારક થઈ પડશે.

રાવણ—વારૂ, ત્યારે કેમ કરવું ?

પ્રધાન—મહારાજ અન્તે સર્વ રાજ્યનો નાશ થશે. માટે લડાઈ સમંધી વાત છોડી દઈ રામને શરણે જવું એ સારી વાત છે.

રાવણ—પ્રધાન, વૃદ્ધા અવસ્થા થવાથી તારી અકલ ગઈ છે. કારણ જે એમ ન હોય તો તું આવો જુદો તર્ક ઉઠાવત નહીં. ખખરદાર આજ પછી આવી વાત કહાડી તો તારૂં શીશ ધડથી જુદું કરીશ.

વિદુષક—મહારાજ આ રહ્યો તયાર છું

(ખડગ દેખાડે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ, આટલો અપરાધ ક્ષમા કરો.

વિદુષક—આવાં ખોટાં તર્કટ કરી મારી માગતાં શું મ નથી આવતી ?

રાવણ—પ્રધાન, તમારો આટલો ગુન્હોનો માફ કરું પણ આજ પછી આવાં ભારણ ખોલશો માં.

પ્રધાન—(પગે પડીને) મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે મરતીશ.

વિદુષક—મારી પણ આજ્ઞા માનવી જોઈશે.

રાવણ—પ્રધાન, તમે સેન તયાર કરી કુંભકર્ણુની સાથે મોકલો. અને સેવકોને તાકીદ કરો કે રણસેત્રની અગરો અક્ષય મારી પાસે લાવે.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા. (જાય છે)

રાવણ—હે ભાઈ કુંભકર્ણુ, આ અવસરે કદી પણ પાછા ફરવું નહીં.

કુંભકર્ણુ—મહારાજ, જ્યાં લગણુ મારો દેહ હયાત છે ત્યાં લગણુ પાછો ફરનાર નથી.

વિદુષક—પાછા નહીં ફરે તો પાછા થશે.

રાવણ—દુષ્ટ તારે વચમાં ખોલવાની કાંઈ જરૂર નથી.

કુંભકર્ણુ—અન્ધુ, મારા વીશે કાંઈ કાળજી કરશો નહીં.

રાવણ—ભાઈ, તમને ઝાઝુ કહેવામાં માલ નથી. પણ જય કરી જટ પરત આવવું.

વિદુષક—મહારાજ, રણમાં જતાં છેલ્લી ભેટ લેવી જોઈએ કેમકે વખતે ન ધારેલું થઈ જાય ત્યારે બળાપો રહી જશે.

કુંભકર્ણુ—અહ્યા, તારે પ્રથમથી અપશુકન ખોલવાની કાંઈ જરૂર નથી.

રાવણ—(ભેટીને) હવે વાર કરશો નહીં.

કુંભકર્ણુ—અન્ધુ આજ્ઞા લજીલું (જાય છે)

વિદુષક—(સ્વગત) આ રાવણને કોણુનણે કેવી ખુદ્ધ સુઝી છે. એક વખત કુંભકરણ હારીને પાછો આવ્યો તે પણ ખીજવાર પાછો મોકલ્યો, હશે થવા કાળને કોઈ ડાહ્યું નથી.

રાવણ—(વિદુષકને) શેવક, આજ ઘણા અપશુકનં મતા હોય એમ લાગે છે માટે મારો ભાઈ રણમાં ન જાય તો સાર. નહારા શુકનથી કદી સારું ફળ નીપજતું નથી એ વાત તદ્દન વેહેમ જેવી છે, તોપણ વખતે સાચી પડે છે. હશે, અગાડીથી વ્યર્થ વિચાર કરી આત્માને નિરાશ કરવો એ સારું નહીં કેમકે.

યત્નકૃતેયદિનસીધ્ધતીકાઽત્રદોષઃ

યત્ન કર્યા છતાં નિષ્ફળ જાય તેમાં કોઈનો દોષ નથી. પણ સેવક તું જઈને કુંભકર્ણને પાછા બોલાવી લાવ.

વિદુષક—મહારાજ. કદી ગયા હોય તો શી રીતે કરું. (અપ શકુન થયા હોય એમ ખતાવી કુંભકર્ણ પ્રવેશ કરે છે.)
કુંભકર્ણ—જય જય મહારાજ.

રાવણ—ભાઈ, કેમ હજી ગયો નથી કે ?

કુંભકર્ણ—પ્રીય બાંધુ આ અવસરે મને અનેક પ્રકારના અપચિન્હ થયાં તેથી પાછો આવ્યો છું.

રાવણ—શા અપશુકન થયા જે ?

કુંભકર્ણ—સાંભળો.

ઉપેદ્ધન્તિ વૃત.

“જતાંજ મંજર મજેલ આડી”

“મુખે શહી ભક્ષ ઉભી અગાડી”

“ભુજંગ વામે પળીયો ત્વરાથી”

“દુચ્ચિન્હ બાકી વધતું શું એથી”

રાવણુ—અરે ! ધણી આશ્ચર્યની બાત છે કે રણમાં
જનાં આવાં દુષ્ટિનહ થયાં ! હશે, આ વાત કાંઈ તમારે
મનમાં લાવવી નહીં.

કુંભકર્ણુ—વડીલ બંધુ, હું એવા ખોટા વેહુમને ગ-
ણતો નથી.

વિદુષક—કદાપી ખોટાના ખરા થશે ત્યારે ?

રાવણુ—(ક્રોધથી) દુષ્ટ તને વચમાં બોલવાની ના
કહી છતાં કેમ ડહાપણુ કરે છે ?

વિદુષક—મહારાજ, માર કહેવું એમ છે કે, નહીં જી-
તાય એવા ખોટા જુદા કદાપી ખરા થશે. અને આપ
જીતશો.

રાવણુ—(હર્ષથી) સાબાશ, આ પ્રમાણે સદાસુખ
ચિંતન કરતો રહેજે.

કુંભકર્ણુ—બંધુ રજા માગુ છું.

રાવણુ—ભાઈ, જાઓ ત્વરાથી દુષ્ટ શત્રુનો નાશ
કરી જલદી આવજો.

વિદુષક—(સ્વગત) શત્રુનો કે પછી એમનો નાશ
તો થસેજ.

કુંભકર્ણુ—સર્વ આપના પ્રતાપથી રૂડાં વાનાં થશે.

રાવણુ—ભાઈ તને વધારે કહી શકતો નથી.

કુંભકર્ણુ—આપ નચીંત રહો. મારા વીશે લેશ માત્ર
પણ કાળજી કરશોમાં (જા. છે)

રાવણુ—સેવક, પ્રધાનજી પાસે જઈ લશ્કરની ગોઠવ-
ણુ વીશેની ખાતમી લઈ આવ.

વિદુષક—જેવી આગા. (જાય છે.)

(પડદો પડ્યો)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો. પ્રવેશ પેહેલો.

સ્થળ

લશ્કર છાવણી.

પાલ.

રામ ... .. દશરથનો પુત્ર, રાવણનો શત્રુ.

લક્ષ્મણ ... .. રામનો સાવકો ભાઈ.

હનમાન ... .. મુખ્ય યોધો, રામનો ભક્ત.

વાનર.

અંગદ	} રામના સैन्यમાં મુખ્ય યોદ્ધાઓ.
નળ	
નીળ	
મુગ્ધીવ	

રામ—હનમાન લંકાના શા સમાચાર છે. ?

હનમાન—મહારાજ, કુંભકરણ અહીંથી હાર ખાઈ
પાછો ગયો ત્યારપછી અમે લંકામાં પ્રવેશ કર્યો.

રામ—વાર, પછી શું થયું ?

હનમાન—પછી રાવણના આગમાં જઈ સર્વ કૃત
તોડી છેવટે આગનો નાશ કરી નાખ્યો.

રામ—(હર્ષથી) તમને કોઈયે રોક્યા નહીં કે ?

હનમાન તથા } મહારાજ વિદેશ તો ઘણાં નડ્યાં
અંગદ } પણ આપના પ્રતાપથી સર્વ દુર થયાં.

રામ—ભાઈઓ, શાં વિદેશ નડ્યાં તે જલદી કહો.

હનમાન—મહારાજ અમે રાવણના આગમાં ગયા

ત્યાં સર્વ ઠેકાણે અનેક પ્રકારનાં કુળો ઝાડ ઉપર હતાં તે બેઠી અમારું મન ઝાલ્યું રહ્યું નહીં.

લક્ષ્મણ—વારું પછી ત્યાં તમે શું કર્યું ?

હનમાન—મહારાજ, ત્યાં અમે સર્વ રૂળ તોડી ખાઈ ઝાડની દુર્દશા કરી નાંખી. એટલામાં—

રામ—હનમાન, તમને કાંઈ વિધિ નડ્યું હોય એમ લાગે છે.

હનમાન—એટલામાં એક બાગ રક્ષક રાક્ષસ આવ્યો તેની સાથે યુદ્ધ કરી તેનો નાશ કર્યો.

લક્ષ્મણ—હનમાનજી, તમે ધણું બળ કર્યું અરે ?

હનમાન—મહારાજ એ સર્વ આપના બંધુનો પ્રતાપ છે. સેવકને કાંઈ નથી.

રામ—હનમાન, તમે એ કુષ્ટની નગરીમાં ગયા તા કે ?

હનમાન—મહારાજ બાગ રક્ષક દૈત્યનો નાશ કરી લંકામાં જવાનો વિચાર કરતા હતા એટલામાં ખીજા કેટલાક રાક્ષસો ત્યાં આવી પોહોઝ્યાં.

રામ—અરે ! તમને ધણું કુષ્ટ પડ્યું હોય એમ લાગે છે. પણ પછી શી રીતે થયું ?

હનમાન—પ્રભુ, આપના પ્રતાપથી તે સર્વે રાક્ષસોને સંહાર કરી નગરમાં ગયા.

લક્ષ્મણ—મારતી, નગરની વાર્તા જલદી કહો.

હનમાન—મહારાજ, નગરમાં ઘણોક બાગ ઉજ્જડ કરી આ તરફ આવતા હતા એટલામાં એક પ્રાણ સંકટ આવી નડ્યું તેમાં હું એકલો સપડાયો અને અંગદ આ તરફ આવતો રહ્યો.

લક્ષ્મણ—અંગદ એમ કરવું તમને ઘટારત નહીં.

અંગદ—મહારાજ મારો દોશ નથી. કેમકે મને હનમાનજીએ કહ્યું હતું કે આપણા બેમાંથી એક સંકટમાં આવી પડે તો ખીજાએ પ્રભુને ખબર કરવી તે પ્રમાણે મેં કરેલું છે.

રામ—તમારૂં કહેવું યોગ્ય છે. વાર માફતી પછી શું થયું ?

હનમાન—મહારાજ, મને રાવણના દરબારમાં લઈ ગયા. ત્યાં સીતામાતાજીને છોડવા વીશે મેં તેને ઘણી શીખામણુ દીધી, પણ તેણે કંઈ માન્યું નહીં.

રામ—એણે શું કહ્યું ?

હનમાન—મહારાજ, એ દુષ્ટ ગર્વમાં એમ બોલ્યો કે હું કંઈ રામ લક્ષ્મણ છોકરાથી ડરતો નથી. માટે લઢવા તયારી કરજો.

લક્ષ્મણ—શું, હજી એનો ગર્વ ઉતર્યો નથી ?

હનમાન—ના, મહારાજ.

રામ—હનમાન, આપણે યુદ્ધની શી રીતે ગોઠવણ કરવી છે ?

હનમાન—પ્રભુ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવા તયારછું.

રામ—ઠીક છે. મારા ઠણા પ્રમાણે તમારે સર્વે સજ્જ થઈ રહેવું.

સર્વે યોધાઓ—મહારાજ, શી રીતે ?

રામ—સાંભળો તમારે સર્વને વચલા ભાગમાં રહેવું અને અંગદ તથા હનમાનજીએ અગાડીના ભાગમાં રહી યુદ્ધ કરવું.

સર્વે યોધાઓ—મહારાજની આજ્ઞા મૂજબ તયારછીયે.

રામ—લક્ષ્મણ, તારે પણ મારી સાથે રહેવું.

લક્ષ્મણ—ખંધુ હું તમાર વચન કદી લોપનાર નથી.
રામ—લક્ષ્મણ, તારાં વચન સાંભળી મને ધણાજ
સંતોષ થાય છે.

(પડદામાં)

અરે દુષ્ટ આજ તારો નાશ કર્યાવીના પાછો ફરનાર નથી.

લક્ષ્મણ—(આશ્ચર્ય પામી) મહારાજ આ શબ્દો
રાક્ષસેના હોય એમ લાગે છે.

રામ—હા એમજ છે. માટે સાવધ રહેવું

(સૈન્ય સહીત કુંભકરણ પ્રવેશ કરેછે.)

કુંભકરણ—અહ્યા રામ આજ તારો અંત આજ્યો
છે એમ સમજવું.

રામ—હનમાન, આ દુષ્ટનો ગર્વ ઉતારો.

હનમાન—જેવી આસા.

કુંભકરણ—કેમરે દુષ્ટો તમારે ન લઢવું હોય તો
મારી પાસે માફ માગો એટલે હું રવાના થાઈ.

હનમાન—અહ્યા, ગર્વ કરીશમાં.

કુંભકરણ—અહ્યા વાંદરા આજ તાર મોત આવ્યું છે.

અંગદ—તાર કે પછી અમારું.

હનમાન—ભાઈયો, આ અવસરે ઢીલ કરવી કાંઈ
કામની નથી.

સર્વ પૌદ્ધાઓ—મહારાજ, અમે તયાર છીએ.

કુંભકર્ણુ—(ગર્વથી) અરે દુષ્ટ વાનરો આજ તમે
સર્વે મારા સપાટામાંથી બચવા ધણા કઠણ છો.

સર્વે—અહ્યા દુષ્ટ ચાલ લઢવા સત્વર તયાર થા.

(સર્વેનું યુદ્ધ થાય છે.)

રામ—(પોતાના સૈન્યની હાર થઈ જોઈને) અરે !
શત્રુના સૈન્યથી આપણાં ધણાંક માણસો મરાયાં. માટે એ

સર્વેને જીવતાં કરી એ દુષ્ટનો મારા હાથેજ સંહાર કરે.

(અમૃત દ્રષ્ટીએ જોયાથી સૈન્ય જીવન થાય છે.)

રામ—અલ્યા દુષ્ટ કુંભકરણુ, ચાલ સામો થા. આજ તારો નાશ કરી તને યમ દ્વારમાં પોચતો કરજી.

કુંભકરણુ—(ગર્વમાં) અલ્યા રામલા તારાથી શું થવાનું છે ?

રામ—દુષ્ટ આ રામના બળથી તું તદન અન્નહ્યોષ્ઠું કુંભકરણુ—(હશીને) થયું નકામી ગળ્યો મારીશ નહીં. સત્વર તયાર થા.

રામ—અલ્યા, સંભાળજે.

કુંભકરણુ—તું શું કરીશ ?

રામ—સાંભળ.

ભુજંગી છંદ.

કરે નાશ આજે ગૃહી બાણ હસ્તે,
નકી માંન મેં વાત કાઢી ખરી તે;
ન જાણે દશા શી થશે આજ તારી,
અરિ વાત લે સર્વ દીલે વિચારી. ૧

કુંભકરણુ—(ક્રોધથી) અલ્યા વીચાર કર. આ કુંભકરણુના બળથી તું માહીતગાર નથી. અરે ! સર્વ સૈન્યસંહિત ગળી જવાની શક્તી મારામાં છે તે છતાં શું તું મારો નાશ કરીશ કે ? (ગદા ફેંકે છે)

રામ—(ચુકાવીને) કેમ આજ તારું શુરત્વકે ? જે સંભાળજે. (બાણ મારે છે)

(બન્નેનું પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે)

કુંભકરણુ—અલ્યા રામ તું મારા હાથથી બચવો કંઈ છે.

રામ—(ક્રોધથી અરે ! દુષ્ટ રાક્ષસી વિદ્યાનો ગર્વનાર

આ રામ તને માત્ર રમત કરાવે છે તે તું નથી જાણતો ?
નહીતો એકજ બાણમાં તારો નાશ કરત. (બાણ મારે છે)

(કુંભકરણ મુઠ્ઠા ખાઈ જમીન પર પડે છે)

રામ—અલ્યા, સાવધ થઈ સન્મુખ આવ.

કુંભકરણ—(ઉઠીને) જો, આ મારો સપાટો.

(પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે.)

રામ—દુષ્ટ રાક્ષસ, તું આ બાણથી બચવાનો નથી
માટે તારા ઇષ્ટનું સ્મરણ કરજો. (બાણ મારે છે)

(કુંભકરણનું શીર જુદુ થઈ અદ્ધર માર્ગે ઉડી જાય છે)

સર્વ સૈન્ય—(હર્ષથી) મહારાજ રામચંદ્ર પ્રભુનો જય
જયકાર થાઓ. વાહ, આ દુષ્ટનો આજે નાશ થયો એ બહુ
આનંદની વાત છે.

રામ—એ સઘળું તમારા વડે છે.

॥ વિજયી ભવતુતે ॥

(એમ કહી દેવતા અદ્ધર પુષ્પ વૃષ્ટી કરે છે.)

(સર્વે ઊવણી તરફ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧ સમાપ્ત.

—૦—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.

રણભુમી.

પાત્ર.

કાળી, કાળભરવ, પીશાચો માંસ ભક્ષણ કરનારા

દેવો. ઇત્યાદી.

કાળી—(આનંદથી) આ અવસર ર્ધિરપાન કરવાનો

નહીં રહે છે.

(માંસ ભક્ષણ કરે છે.)

કાળભૈરવ—દેવી, આવી મજા કોઈ દીવસે પડી નથી.

(સર્વે ભૂત પોકાર કરતાં પ્રવેશ કરે છે)

કાળી—અહ્યા મસાણુવાસી સેવકો, આ દૈત્યલોકોનાં તાણુ રૂધિરપાન કરો.

સર્વે—(ભયંકર પોકારથી) લાવો અમે ધણા બૂખ્યા છીએ. વાહ ! આજનો દીવસ ધણેજ આનંદ કારક નીવડ્યો.

કાળી—સો, પ્રથમ આ માંસ ભક્ષણ કરી તૃપ્ત થાઓ.

સર્વે—લાવો. (લે છે)

કાળભૈરવ—(આનંદથી) દેવી આવો અવસર ફરી મારે આવશે ?

કાળી—સાંભળો, યોડા દીવસ પછી રામ રાવણનું મોટું યુદ્ધ થશે; તેમાં અનેક યોદ્ધાઓનો સંહાર થશે, તે વારે આ થકી પશુ વધારે મોજ ભોગવવાના દીવસ તમારે સર્વને ચાલશે.

કાળભૈરવ—માણ, પશુ આખરે કોણુ જીતશે ?

કાળી—મહા પ્રતાપી રાજા રામચંદ્રનો જય થશે. અને લોકોનાં રાજ્ય રાવણના બાઈ વિભીશણને મળશે.

સર્વે—માણ, અમે જાણ્યે છીએ. પશુ તે વખતે બોલાવવા સુકશે નહીં.

કાળી—સેવકો, હું તમારા વિના એકલી ભક્ષણ કરનાર નથી.

(સર્વે જોય છે.)

(પડદો પડ્યો)

પ્રવેશ ૨ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ.

લંકાપુત્રી રાવણનો દરબાર.

પાત્ર.

રાવણ	...	...	લંકાનો રાજા.
માદ્યવંત	....	...	... પ્રધાન.
ધંદ્રજીત	...	...	રાવણનો પુત્ર.
વિદુષક	...	....	... સેવક.

રાવણ—પ્રધાનજી, યુદ્ધના શા વર્તમાન છે ?

વિદુષક—(વચ્ચમાં) મહારાજ સર્વ સૈન્ય દેવલોકમાં કલોલ કરે છે.

પ્રધાન—મહારાજ, આજ લગણ કાંઈ નિરોપ આ-
વેશ નથી.

રાવણ—કેમ વાર ?

પ્રધાન—રાજાપિરાજ યુદ્ધનું કામ ધમધોકાર ચા-
લ્યું હશે એટલે કોણ મોકલે.

રાવણ—અરે ! ત્યાં સધળાની શી અવસ્થા થઈ હશે
કે સમાચાર મોકલવાની પણ અવકાશ નહીં મળી હોય !

વિદુષક—(સ્વગત) હયાત કોણ હશે કે મોકલે.

પ્રધાન—મહારાજ, થોડા દીવસ વાટ જોઈ અહીંથી
માણસ મોકલીશું એટલે સર્વ સમજશે.

રાવણ—પ્રધાનજી આજને આજ માણસ મોકલો
સમાચાર મગાવવા જોઈએ.

પ્રધાન—જેવી આગા.

રાવણ—સગ પ્રધાન, તમે કાંઈ ખાવીનો માણસ

મોકલો જેથી સર્વ વર્તમાન મથાસ્થિત સમન્વય.

પ્રધાન—મહારાજ, ખાત્રીમાં માણસનો આ વિદુષક
લીના ખીન્ને કોઈ નથી.

રાવણ—હીક છે, એને મોકલો.

વિદુષક—(સ્વગત) આ રાજા મને મરવા મોકલે છે
પણ હું અધવચથી પ્રાછો આવીશ.

પ્રધાન—(વિદુષકને) સેવક, મહારાજની આજ્ઞા મુજબ
રણક્ષેત્રમાં જઈ ત્યાંના સમાચાર લઈ લેલો આવીશકે ?

વિદુષક—મહારાજ, શા સમાચાર લાવું ?

રાવણ—સાંભળ, યુદ્ધમાં સેનાપતિએ કેવી વ્યવસ્થા
કરી છે તે, તથા મારો જ્ઞાત કુંભકરણ કેવી પ્રકારે યુદ્ધ
કરે છે અને કોનાં કંઠલાં માણસો મર્યામાં છે એ સર્વ વ-
ર્તમાન આજને આજ લઈ આવ.

વિદુષક—મહારાજ, વખતે કોઈ મને મારી નાંખે ત્યારે ?

રાવણ—અલ્યા, તું જતા આગમય આવા ખોટા
તકે કેમ ચલાવે છે ?

પ્રધાન—અલ્યા નકામા પ્રયત્ન કરીશ નહીં.

વિદુષક—મહારાજ, આપણા ભસ્કરમાં કોઈ હયાલ
નું હોમ તો કોની પ્રાસેથી ખસર લાવું વાર ?

પ્રધાન—(ચીરકાઠને) અરે ! આતો કોઈ ખસે આ
નાડી દીસે છે. તું મહારાજને પ્રરમાવેલા હુકમ મુજબ કામ
કર. અગાડીથી વ્યર્થ વિચાર કરી મન કેમ બમાવે છે ?

વિદુષક—જેમ આજ્ઞા. (જાયછે)

રાવણ—પ્રધાનજી સેવકને મોકલે આજ ખે દીવશ
યસા પરન્તુ કોઈ નીરોપ આવ્યો નહીં.

પ્રધાન—મહારાજ, આજનો અવશ્ય કરીને જવાબ
આવેલો જોઈએ.

(જઈ આવ્યો હોય એમ ફરી વિદુષક પ્રવેશ કરેછે)

વિદુષક—(મુજરો કરી) મહારાજનો જય થાઓ.

રાવણ—સેવક, રણક્ષેત્રના શા સમાચાર છે ?

વિદુષક—મહારાજ સર્વ સેન યુદ્ધથી થાકી વિરામ લેછે.

પ્રધાન—અલ્યા, સૌ સુખરૂપ છે કે ?

વિદુષક—રાજા ધિરાજના પ્રતાપથી સર્વ ક્લોલ કરે છે. અને યુદ્ધ ધમધોકારે ચાલી રહ્યું છે.

રાવણ—(હર્ષથી) પ્રધાનજી, મારો જય થશે એમ મને ભાગે છે ખરું.

પ્રધાન—મહારાજ, આપનો પ્રતાપ મોટો છે.

રાવણ—(મર્વથી) અરે ! મારા બળથી સર્વ દેવલોક કાંપે છે તો એ દુષ્ટ રામના શા ભાર છે ?

વિદુષક—(સ્વગત) તે સૌ અગાડી માલમ પડશે.

પ્રધાન—મહારાજ આપનું કહેવું યથાર્થ છે.

(પડદામાં)

મહારાજ આજનો દીવસ ધણો દુષ્પદાઈ છે !!

રાવણ—(વિસ્મય થામી) પ્રધાન, આ શબ્દ સાંભળી મને ધણોજ ખેદ થાય છે તેનું કારણ શું હશે ?

પ્રધાન—હું વિજયી નૃપતી, આંમ શબ્દ સાંભળી ખેદ કરવો એ તમારા જેવા શુરવીરને યોગ્ય નહીં.

રાવણ—અરે ! હું કાંઈ ખેદ કરતો નથી પરંતુ અંતરાત્માથીજ સ્વભાવીક રીતે એમ થાય છે. ત્યાં મારો સો ધડાજ ?

વિદુષક—મહારાજ, સર્વે આગળ સુઝશે.

(ઉદાશ મુખે દૈત્યદાસ પ્રવેશ કરે છે)

દાસ—મહારાજનો સદા જય થાઓ.

રાવણ—અલ્યા ક્યાંથી આવ્યો ?

દાસ—રાજા પિરાજ, હું કાંઈ કામસર અહીં આવ્યો
હો. એટલામાં—

રાવણ—સેવક, કેમ અચકે છે ? જલદી બોલ.

દાસ—એટલામાં દરબારના એક વચ્ચે એક શીશ
પડ્યું. તે જોતાં એમ લાગે છે કે એ આપના બંધુનું જ હશે.

રાવણ—પ્રધાન, આ વાત સાંભળી મને ધીર્ય રહેતી
નથી. માટે એ શીશ જલદી મારી પાસે મગાવો જેથી તે
જોઈ મારા મનની ખાત્રી કરું.

પ્રધાન—જેવી આશા. સેવક એ શીશ જલદી
લઈ આવ.

સેવક—આશા. (જાય છે)

(થોડીવારમાં શીશ લઈ પ્રવેશ કરે છે)

દાસ—મહારાજ, આ શીશ લાવ્યો છું.

રાવણ—લાવ જોડું ?

દાસ—(આપે છે)

રાવણ—અરે ! આનો મારા બાંધનું જ શીશ છે ?

પ્રધાન—મહારાજ, નકી કર્પાવિમા આમ બોલવું
ખટારત નથી. કેમકે—

દોહરો :

“સત્ય અસત્ય કળાય નહીં, મુસ્તકનું મહારાજ;”

“અણુ વિચાર્યા કૃત્યથી, અતે થાય વિનાશ.” ૧

મોટે આપે એ વીશેની બરાબર ખાત્રી કરવી.

રાવણ—પ્રધાન હું શી ખાત્રી કરું ? આ મસ્તક
મારા બાઈ કુંભકરણનું જ છે એમાં સંદેહ નહીં. હું પ્રિય
આત ! તું મને મુકીને કેમ જતો રહ્યોરે ?? અરે ! આ
દૂર હૃદયના રાવણે શું તને મરણ સારંગ પુલકમાં મોકલ્યો
કે ? હે બંધુ ! (એમ કહી રૂદન કરે છે)

વિદુષક — પ્રથમ જનણતા નોહોતા કે હવે આજ વિલાપ કરવા બેઠાછો ?

પ્રધાન—મહારાજ, આપ ધૈર્યવાન છતાં આમ છેક શું હિંમત હારી જાઓછો. આ ક્ષણભંગુર સંસારમાં સર્વ નાશવંતજ છે.

રાવણુ—(મદમદિત કંઠે) પ્રધાન મેં ક્ષણીજ મુખાઈ કરી છે. પ્રથમ અપશુકન થએલા તે મેં મારી ઉન્મતાઈને લીધે મર્યા નહી અને અન્તે બન્ધુ મરણુરૂપી દુઃખ સાગરમાં યુકયો ! હાય હાય ! હવે મારી શી વસે થશે ? ?

પ્રધાન—મહારાજ, આપ સુમ્મ છો. માટે શત્રુથી જાસ પામી બેશી રહેવું નહીં.

રાવણુ—પ્રધાનજી, મારાં સર્વ ગાત્ર નરમ થઈ ગયાં છે. જે જ્ઞાતના બળથી હું હમેશ સંતુષ્ટ રહેતો હતો, તેનું મૃત્યુ થવાથી હવે હું શી રીતે દીન ગુજરો કરી શત્રુને જીતીશ. હે શંકર ! આ અવસરે તું સાચ થા.

ધંદ્રજીત—પીતાજી, આમ શેષક કરી તમારા દેહને ક્ષીણ કરાવો એ શું ? નામ તેનો નાશ થવાનોજ છે. કોઈ વરશે પાંચ વરશે પણ આખરે આ દુનીયા છોડી જવાનુંજ કોઈ અમર રહેવાનું નથી.

રાવણુ—પુત્ર, મને અનેક પ્રકારની ચિંતા થાય છે તેથી આમ શેષક કરું છું.

ધંદ્રજીત—પીતા, આપને શી ચિંતા થાય છે ?

રાવણુ—પુત્ર, એક તો બંધુનું મરણ થયું, અને હજી આખરે કેવાં પરિણામ નિપજશે. પ્રિય બાંધવ આ દુષ્ટ અને નિરદય મનના રાવણુને મુકી તું કેમ ગમીરે !! તારા વિના આ સંસારમાં સર્વ શુન્યકાર દીસે છે. હવે મને કાણ સાચ કરશે !

(૨૩ છે)

ધંદ્રજીત—પીતાજી, જ્યાં લગણુ આ પુત્ર હયાત છે ત્યાં લગણુ તમારે લેશ માત્ર પણ કાળજી રાખવી નહીં.
કેમકે—

એકોપિ બલવાન્ પુત્ર

નચ મુર્ખો શતૈરપિ ।

એકશ્ચંદ્ર તમોઽહંતિ

નચતારા સંહસ્રશઃ ॥

પીતાજી સર્વ નાશ થતાં જો એક બળવાન પુત્ર હોય તો સઘળું કુળ દાપે છે માટે જ્યાં સુધી તમારો આસાદિત ચિરંજીવી હયાત છે ત્યાં સુધી તમારે કદી ગભરાવું નહીં.

રાવણુ—પ્રિય પુત્ર તારી અમ્રતરૂપી વાંણી સાંભળી મને સોઠે સાથે અત્યંત હર્ષ થાય છે. તું મારા કુળમાં દીવે અવતર્યો છે. આ વખતમાં તારાવિના દુખી રાવણુને શત્રુ સંકટમાંથી મુક્ત થવા ખીજા કોઈનો આધાર નથી.

ધંદ્રજીત—આપ મને આશા આપો તો અરિનો સંહાર કરી શુભ વર્તમાન તમારી પાસે લાવું.

રાવણુ—પ્રિય પુત્ર, આ જગતમાં નિરાધાર રાવણુને માત્ર નારારૂપી ટેકો રહ્યો છે. (રૂદન કરે છે)

વિદુષક—મહારાજ, આ અવસરે રૂદન કરવું કીધું નહીં કેમકે વળી કાંઈ માઠો અરિજામ નીપજશે.

પ્રધાન—રાજાધિરાજ, આ ટાણે મેધનાદને રગ્ન આપવી એજ રૂઠું છે.

રાવણુ—પ્રધાન, મારા પ્રિય પુત્ર સાથે સૈન્ય મોકલવાની યોજના કરો.

પ્રધાન—જેવી આગા. (વિદુષકને) સેવક, સેનાપતિને તાકીદ કર કે લશ્કર તયાર કરી રણક્ષેત્રમાં વિદાય કરે.

વિદુષક—આગા. (નય છે)

રાવણ—પુત્ર, આપણું સર્વે સૈન્ય લઈ જાઓ અને ત્વરાથી શત્રુનો નાશ કરજો.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી સા આપના પ્રતાપથી જ થવાનું છે. મારે કાંઈ નથી.

રાવણ—પ્રધાનજી, સૈન્યનો બંદોબસ્ત કયો છે કે ?

પ્રધાન—મહારાજ સૈન્ય સમંધી સર્વ પ્રકારનો બંદોબસ્ત કયો છે માટે આપે કાંઈ કાળજી કરવી નહીં.

ઈંદ્રજીત—પીતા, આગા માગુ છું.

રાવણ—(ભેટીને) પ્રિય પુત્ર, તને જા કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી પણ શું કર ?

પ્રધાન—કુંવર જલદી શત્રુનો નાશ કરી નગરમાં આવવું.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી, આપના કુળમાં જન્મ ધર્યો સાર્થક ક્યારે જાણુવો કે, એકબાર કાકાના મરણુરૂપી લાગેલો બાહા રાજાવી અનંદનો વરસાદ વરસાવું તો મારું નામ ઈંદ્રજીત ખરે.

રાવણ—પુત્ર હવે વાર કરવામાં માલ નથી. માટે સંધાવો.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી, આગા લઉં છું. (નય છે)

રાવણ—પ્રધાન, હવે શત્રુથી જંગન રહેવું.

પ્રધાન—જેવી આગા. (નય છે)

(સર્વ જાય છે)

(પડદો પડયે)

પ્રવેશ ૩ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ.

અનત પુર.

પાત્ર.

સુલોચના. ... શેષ નાગની પુત્રી. ઇંદ્રજીતની સ્ત્રી.
સુવ્રતા ... .. તેની દાસી.

સુલોચના—સુવ્રતા યુદ્ધના શા સમાચાર છે ?

દાસી—આઈ રાવણના બંધુ યુદ્ધમાં ગયા હતા તે મરણ પામ્યા.

સુલોચના—(ખેદથી) અરે ! બહુ ખોટું થયું ! વાર પ્રાણનાથ કેમ જણાતા નથી ?

દાસી—મારા સાંભળવામાં એમ છે કે તેમના પીતા-જીએ યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા કરેલી છે માટે તે વીશેની ખટપટમાં હશે.

સુલોચના—અરેરે ! આ વૃતાન્ત સાંભળી મને ધણોજ ખેદ થાય છે.

(એટલામાં ઇંદ્રજીત પ્રવેશ કરે છે)

સુલોચના—(ઉભી થઈને) પ્રાણનાથનો જય જય કાર થાઓ.

ઇંદ્રજીત—પ્રિયા, તારું મધુર લાવણ સાંભળી મને અતિ આનંદ થયો છે. મણુ આજ તારું મુખ કેમ હિંદાસ દીસે છે ?

સુલોચના—પ્રાણનાથ, આજ દાસીના મુખથી કાંઈ ચારી સાંભળી છે તેથી હુંને ધણોજ ખેદ થાય છે.

ઇંદ્રજીત—પ્રિયા, શી વાત સાંભળી છે ?

સુલોચના—પ્રાણનાથ આપ યુદ્ધમાં ચઢનાર છે એમ સાંભળ્યું છે.

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા, પીતાજીએ આજ્ઞા કરેલી છે કે રામચંદ્ર સાથે યુદ્ધ કરી તેને સૈન્ય સહીત નાશ કરવો.

સુલોચના—પ્રાણનાથ, આપ એકલા જઈને શું કરશો.

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા, પ્રથમ કેટલુંક સૈન્ય લઈ કુલકરણ જીતી યુદ્ધ કરવા ગએલા.

સુલોચના—વાર પછી તેમનું શું થયું ?

ઈંદ્રજીત—તે રામુલા હાથથી સ્વર્ગવાસ થયા; તેથી પીતાજીએ મને આજ્ઞા કરેલી છે.

સુલોચના—પ્રિય પ્રતિ, તમારાં વામ્ય સાંભળી મને દંપતી આવે છે.

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા, કેમ વાર ?

સુલોચના—પ્રાણનાથ આપના સંકુસાર દેહથી એ સંકળું કદ કેમ સહન કરશે ?

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા, રાજ્ય કુળમાં જન્મ ધરી યુદ્ધથી કરવું એ યોગ્ય નહીં. આટલું રાજપુત્રી વધે કેમ ના હોંમત થાય છે ?

સુલોચના—પ્રાણનાથ, તમારા વિયોગથી હું કેમ કરી દીવસ ગત કરીશ ?

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા પીતાની આજ્ઞા લેપાય એમ નથી.

સુલોચના—પ્રિય પ્રતિ, આજ પર્યંત આ દુનીયામાં જન્મ ધરી ખરા સુખનો અનુભવ કાંઈ લીધો નથી, અંગે અંટલામાં આપ ગરીબ અબળાને ઓડી રણમાં સંધાવો છો ત્યારે મારી શી દશ થશે.

(રદ્દ કરે છે)

ઈંદ્રજીત—પ્રાણપ્રિયે, આ વખત કલહ કરવો એ

હીક નહીં. તારો એજ ધર્મ છે કે ધણી ખુશીથી મને રજા વ્યાપવી. તે છતાં તું આમ રદન કરેછે તેથી મારું પણ હૃદય બરાઈ આવે છે.

સુલોચના—પ્રાણનાથ, તમારા વિના એક ક્ષણ પણ વાંસમ લાગે છે. આપ દરબારમાં જાઓ છો તેટલો વખત હું મહા કષ્ટપ કાઢાડું છું. તો આજ કુદ્ધમાં જનાર છો એ વાત સાંભળી મને કેમ ખેદ ન થાય ?

ઈંદ્રજીત—પ્રાણપ્રિયા, જેવો તારો પ્રેમ મારા ઉપર છે તેવોજ મારો પણ તારા ઉપર છે. તુંજ વિના આ સર્વ સુખ તુલ્યવત લાગે છે પરંતુ આ ઠેકાણે કાંઈ ઈલાજ ચાલે એવું નથી.

સુલોચના—પ્રાણનાથ, આજકાલ ખરા સુખ ભોગ જવાનો વખત જાય છે તે છોડીને આપ જવાના કે ? અરે કે ! આ અભાગ્યણીએ તો કાંઈજ ઉપભોગ લીધો નહીંજ કે. હે પરમાત્મા ! મારું કષ્ટપી હમણું તારપય હું શી રીતે જીવનરીશ ?

ઈંદ્રજીત—પ્રિય પત્નિ, આ તારું બાપણુ સાંભળી મને અત્યંત ખેદ થાય છે. પરંતુ હવે આશા આપવી એજ રહ્યું છે. કેમકે સર્વ સૈન્ય આગળ ગયેલું છે.

સુલોચના—પ્રાણનાથ, આ દાસીનું કહ્યું માન્ય ન રાખતાં આખરે આપ જશેજ કે ?

ઈંદ્રજીત—પ્રાણપ્રિયા, આ અવસરે ઢીલ કસી કાંઈ કામની નથી. કહ્યું છે કે રોગ અને સજુ થતાં તરતજ ઝામવો કે નેથી આગળ વધે નહીં. વળી સૈન્ય સમઘી સર્વ કાર્યભાર મારેજ કરવાનો છે. એટલે ગયાવગર કેમ ચાલે ?

સુલોચના—પ્રાણનાથ, આપની કમળપત્રસમ કાયાને સજુમાં અતિ સંકટ વેઠવું પડશે ?

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા રાજ્યને અનુસરી સર્વ મુખ દુઃખરૂપ બનવું પડે છે. માટે તેનો શોક લેશ. માત્ર પશુ મનનાં ખરેખરે નહીં.

સુસોમ્યના—(પ્રેમાલિંગન દર્શી) પ્રાણનાથ પાછા ક્યારે પધારશે ?

ઈંદ્રજીત—પ્રિય, ક્યારે પાછો આવીશ તે સાંભળ :

વસન્તતિલકા. ૨૮.

હું પત્ની. નાશ અરિનો કરીને. વળું છું ;

પ્રીતીનુરામ, વધીયો તુજને મહુ હું.

લે. ભેટ, ભેટ દઈને પડ શાંત પ્યારી ;

આશા હવે, તરત આપ. તું લાભકારી.

માટે હવે રજા આપવી એજ ઠીક છે.

સુસોમ્યના—પ્રાણનાથ; આપને જાણે કહેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી.

ઈંદ્રજીત—પ્રિય પત્ની, આજ છેવટનોજ લાભ સમજાવો. કેમકે, રાજ્યને યુદ્ધરૂપી મોટી ધાત છે અને તેમાંથી બચી જવતા આવડું એ ધણું કઠણ છે.

સુસોમ્યના—પ્રિય પતિ એમ અપશુકન શું બોલો છો? સર્વે રાજાવાનાં થશે.

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા, એ સર્વ ખર, પણ માણસે સાર થવાની આશા થોડી રાખી પ્રથમ માહુંજ ખારવું કારણ એ સૌ વાંત ઈશ્વર આધિન છે.

સુસોમ્યના—(પ્રેમથી) પ્રિયપતિ આ દારૂની સંભાળ લેવા જતી પધારજો.

ઈંદ્રજીત—પ્રિયા આમ બોલવું તમે બંદીત નથી. તારો ને મારો જીવ કાંઈ જુદો નથી પણ દેહજ મન જુદો છે.

(૪૬)

સુલોચના—પ્રાણનાથ દાસીની વીનતી બુલશે માં.
ખેવારો શત્રુનો નાશ કરી જલદી પાછા ફરો.

ઈદ્રજીત—પ્રિયા રંગ માણુ છું (જાન્ય છે)

સુલોચના—દાસી સુજતા, પતિના વિયોગથી હું કેમ
કરી દીવસ ગત કરીશ!

દાસી—બાઈ સાહેબ, ધીરજ રાખે સર્વ રૂઝા ફળ નિ-
પજશે.

સુલોચના—દાસી, ચાલ સાસુ પાસે બધું કાળ ગમતું
કરીશું.

દાસી—જેવી આશા.

(સર્વ જાન્ય છે)

અંક બીજો સમાપ્ત.

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ પેહેલો.

૨થળ

રામચંદ્રની લશ્કર છાવણી.

પાલ.

રામ લક્ષ્મણ હનમાન અંગદ નળ નીળ ઈયાદી

રામ—ભાઈ લક્ષ્મણ, દુષ્ટ કુંભકરણનો નાશ થયો
તેથી થોડીક નીરાંત થઈ ખરી.

લક્ષ્મણ—મહારાજ એના મરવાથી સૌ સેનામાં ત્રાસ
પડી ગયો છે.

રામ—બંધુ એ સધળું ખરૂં. પણ એ દુષ્ટ રાવણ
હજી જંપવાનો નથી માટે આપણે સાવધ રહેવું જોઈએ.

લક્ષ્મણ—પ્રભુ એ વીરો આપે કાંઈ કાળજી કરવી
નહીં આપણા સૈન્યમાં અધ્યક્ષ મહાવીર હનમાન છે એટલે
કાંઈ હરકત પડનાર નથી.

હનમાન—મહારાજ જ્યાં સુધી આ સેવકનો દેહ છે
ત્યાં સુધી આપે લેશ માત્ર પણ કાળજી રાખવી નહીં. આ-
પના પ્રતાપથી એ દુષ્ટનો ઝટ નાશ થશે.

રામ—હનમાન સૌ પોતપોતાના પાપથી મરાય છે
મારે કાંઈ નથી.

(પડદામાં.)

ચારે દુષ્ટ હુંશિયાર રેને અગ્નિ તારો ઝટ નાશ થશે.

રામ—(વિસ્મય પામી) બંધુ લક્ષ્મણ, શત્રુનું સૈન્ય
આવતું હોય એમ લાગે છે માટે સર્વે સજ થવું.

સર્વે—મહારાજ, અમે તયાર છીએ.

(સૈન્ય સહીત ઈંદ્રજીત પ્રવેશ કરેછે)

ઈંદ્રજીત—અધ્યારામ આજ તારો અંત આવ્યો હોય
એમ જણાય છે.

રામ—હુદ ગર્વ કરીશમાં.

ઈંદ્રજીત—અરે પાપી તેં મારા કાકાને મારી નાંખ્યો
છે. પણ હજી તેં મારો હાથ જોયો નથી.

રામ—અરે હુદ ચાલ સત્વર તયાર થા.

ઈંદ્રજીત—અધ્યા રામ, તું મને જીતી શકવાનો નથી
માટે યુદ્ધની વાત તજી મારા પીતાને શરણે જા.

રામ—અધ્યા પાપી શું તુ આટલો બધો ગર્વ ધરાવે
છે કે ? આવ સામો.

લક્ષ્મણ—મહારાજ આપ વિરામ લો, હું એની સાથે
યુદ્ધ કરું છું.

રામ—લક્ષ્મણ એમ કરવું વડીલને યોગ્ય નહીં.
માટે તું બેસ.

ઈંદ્રજીત—અધ્યા ચંડાલો તમે કેમ વાર કરાછો ?
આલો લડવા સત્વર તયાર થાઓ.

લક્ષ્મણ—અધ્યા હુદ દૈત્ય તું અભિમાન કરીશ
નહીં. ગર્વ પ્રભુને ઘાહાલો નથી.

ઈંદ્રજીત—અરે ! હું તારા પ્રભુને કાંઈ ઝાળખતો
નથી. આ જગતમાં રાવણુ શિવાય અમે કાંઈને ગણ-
તાજ નથી.

લક્ષ્મણ—અધ્યા અસુર તું ગર્વમાં અન્ને માર્યો
જઈશ.

ઈંદ્રજીત—હુદ તકામો વાદવીઘાદ કરીશ નહીં પણ
સંભાળજે. (એમ કહી રાજ્ય ફેંકે છે)

લક્ષ્મણ—અલ્યા તારાથી કાંઈ થવાનું નથી.

(બંનેનું મુઠ્ઠા થાય છે)

ઈંદ્રજીત—અલ્યા પાપી, મેં અત્યાર સુધી તો તને માત્ર રમત કરાવી છે પણ હવે સંભાળજે—

ભુજંગી છંદ.

અરે દુષ્ટ આ શાંખ છે શીવની તે,

નકી મુક્તાં પ્રાણ તારા હરેરે;

પછી ભાર શા રામના ને કપીના,

કરું સર્વનો નાશ ધારી મૂકી આ. ૧

(લક્ષ્મણ મુઠ્ઠા ખાઈ જમીન પર પડે છે)

ઈંદ્રજીત—સૈન્યાધ્યક્ષ, હવે પાછા ફરો. આ શુભ વૃતાન્ત મારા પીતાને કહી હર્ષ પમાડું.

સેનાપતિ—મહારાજ, આપણું સૈન્ય થાકેલું છે માટે થોડીવાર વિરામ લઇને જઇએ,

ઈંદ્રજીત—અરે આ વખત વિરામ હોયકે ? જલદી તયારી કરો.

સેનાપતિ—જીવી આચા,

૫૩ (ઈંદ્રજીત સૈન્યસહ જાય છે)

રામ—અરે મારા પ્રીય બન્ધુ લક્ષ્મણ, તારી આ દશા જોઈ મને ધણોજ ખેદ થાય છે. હે બન્ધુ ! જો મને પેહેલેથી ખબર હોત તો તને કદી લલવા દેત નહીં. હાય હાય ! હવે શું થશે !! અરે પ્રથમ હું કાં ન મુઓ કે આ દુઃખ જોઈ બળત નહીં. ઓ મારા બન્ધુ લક્ષ્મણ !!

લલિત છંદ.

કમળ કાળજી કોરીને મયો, ધડીક એકમાં ફેર શો થયો;
ધીરજ શી ધરું તાહરા વિનાઢખરૂપી શરો મારીયા તીના-૧
ભરતને મુકી તુજને લીધો, પણ વિચાર મેં કાંઈના કીધો;

અવધપુરમાં શી રીતે જઈ, સરવ પુછશે વીર શું કહું. ૩
વચન માહરાં તેં કહ્યાં કર્યાં, વિસરશે ક્યમે દુઃખ યૌ ધર્યાં;
અરજ ના સુણી દુઃખ તે મને, પરમ પ્યારથી ઉઠર્યા કને. ૪
વિષત પાડી તેં શી રીતે પળું. ક્યમ કરી હવે તુજને મળું;
વિસરશે નહીં ગુણ તાહરા, અરર શું થયું બંધુ માહરા. ૪

હે બંધુ તું હયાત હોત તો અનેક સિતાને મેળવત.
પણ તુંજવિના સર્વ ધીકતા અંગારા સમાન સમજીછું.
ભાઈ તેં મારી સાથે બાર વરસ ફરી અત્યંત દુઃખ સહન
કર્યું છે. તેનો બદલો શું આજ મળ્યો કે ? હે ચિરા ! આ
હુબી રામની દયા આણી સાવધ થાઓરે ! !

હનમાન—મહારાજ આપ સર્વ વાતે જાણુ છતાં આમ
કલહ કરો એ ઠીક નહીં માટે લક્ષમણને મુર્છિત અવસ્થા-
માંથી જાગૃત કરવા કાંઈ ઉપાય થાય તો ઠીક.

રામ—અરે મને કાંઈ સુઝ પડતી નથી કે શો ઉ-
પાય કરવો ?

જાંબુવાન—મહારાજ દ્રોણાચળ પર્વત ઉપર એક વ-
નસ્પતિ છે તે જો કાલે પ્રાતઃકાળ થતાસુધી અહીં આવે
તો લક્ષમણજી જાગૃત થાય.

રામ—હાય હાય ! એટલે દુર કોણ જાય કે મારા
ભાઈનો જીવ ઉગરે બંધુ લક્ષમણ, આ દુષ્ટ રામ તરફથી
તને કાંઈ સુખ મળ્યું નથી !

(વિલાપ કરેછે)

હનમાન—મહારાજ આ દાસ જવાને તૈયાર છે.

રામ—હનમાનજી, આજની રાતમાં તમે શી રીતે
આવશો ?

હનમાન—મહારાજ, એ સૌ આપની કૃપા વડેજ.
મારામાં કાંઈ શકિત નથી.

રામ—હનમાન જાઓ જલદી આવજો. નહીંતો
લક્ષ્મણુ બચવો કઠણુ છે.

હનમાન—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (જાય છે)

રામ—હે બન્ધુ ! આ રામને તારારૂપી ધણો કારી
ધા ભાગ્યો છે

અંગદ—મહારાજ આપના બન્ધુ કાલ સવારે જાગૃત
થશે માટે કાંઈ ચિંતા કરશોમાં.

રામ—અંગદ મારા પ્રિય બન્ધુ લક્ષ્મણુને આપણી
છાવણી તરફ ઉચકી લો.

અંગદ—જેવી આજ્ઞા. (ઉચકી લેછે)

(સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ ૧ સમાપ્ત.

—૦—

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ.

દ્રોણાચળ પર્વત.

હનમાન—હે ગિરિવર જાગૃતકર્તા પ્રભુ રામચંદ્રન
બન્ધુ લક્ષ્મણુનું મૂર્છિત અવસ્થામાં પડ્યાછે માટે કૃપા કરી
મૃતસંજીવની ક્ષરપત્રી આપ.

પર્વત—મારે કાંઈ ગરજ નથી.

હનમાન—અલ્યા, તું મને ઓળખે છે કે ?

પર્વત—ભાઈ મારે ઓળખીને શું કામ છે ?

હનમાન—અલ્યા ભાઈ નકામો વાદવીવાદ ન કરતાં
કૃપા કરીને આપ કેમકે પ્રાતઃકાળ થતા સુધીમાં આ વન-
સ્પતિ હું નહીં લેઈ જાઉં તો લક્ષ્મણુ મૂરછાથી ઉઠનાર નથી.

અને પ્રભુ રામચંદ્ર પોતાના બન્ધુના શોકમાં દેહ ક્ષીણ કરી નાંખશે.

પર્યત—ભાઈ તું કોણ છે ?

હનમાન—હું રામનો શેવક હનમાન છું.

પર્યત—ઠીક. પણ હું કાંઈ આપનાર નથી.

હનમાન—(કોધથી) અરે દુષ્ટ તને પણ ગર્વ થયો કે? અહ્યા તું આ હનમાનના બળથી અભણ્યો છે. સાંભળ.

ઉપેન્દ્ર જાતી.

ગર્વી જતોતો બહુ નાશ કાઢ્યો,

પ્રભુ કપાળી બહુ લાભ લીધો;

કદાપી જો ગર્વ દીક્ષે ભરાયો,

તો જાણજો ધાટ નકી ધડાયો!

પર્યત—ભાઈ તું તારે ગમે તેમ કર પણ હું તને વનરૂપિ આપનાર નથી.

હનમાન—અહ્યા જો મારું સામર્થ.

(પર્યત ઉપાડી ચાલવા માંડે છે)

પર્યત—મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મેં મારાં ગર્વમાં તમને ઓળખ્યા નહીં એ મારી મોટી ભુલ છે.

હનમાન—હવે તારું કાંઈ સાંભળનાર નથી.

(પર્યત ઉપાડી આકાશ માર્ગે જાય છે)

(પડદામાં)

અરે દુષ્ટ રાક્ષસ આજ તારો નાશ કરીશું.

હનમાન—(આશ્ચર્ય પામીને) અરે! વળી કાંઈ વિદ્ય આપ્યું હોય એમ લાગે છે. હશે પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે ને થવાનું હશે તે થશે.

(ભરત પ્રવેશ કરે છે)

ભરત—અરે! આ જંગલમાંથી કોઈ રાક્ષસ પર્યત

(૫૬)

ઉપાડી મારા પ્રિય બંધુ રામ લક્ષ્મણને પીડા ઉપજાવવા
જનો હશે માટે એને પ્રથમથીજ ઠેર કરી નાખું.

(બાણ મારે છે.)

(વાગવાથી પર્વતસહ હનમાન જમીનપર પડે છે)

ભરત—અરર ! આતો મહા ખોટું કામ થયું ? રામ
ચંદ્રના પુર્ણ ભક્ત હનમાનજીને મેં ન ઓળખતાં બાણ
માર્યું. આ શી મુર્ખાઈ !!

(પાસે જઈ હનમાનને) મહારાજ સાવધ થાઓ.

હનમાન—(સાવધ થઈને) ભરતજી અત્રે આપ ક્યાં-
થી પધાર્યા ?

ભરત—(પગે પડી) માફતી, મેં આપને રાક્ષસ જાણીને
બાણ માર્યું છે તે અપરાધ ક્ષમા કરજો.

હનમાન—મહારાજ, આમ બોલવું ઘટવું નથી.
હું તમારા સર્વેનો દાસ છું.

ભરત—માફતી, રામ લક્ષ્મણ ક્યાં છે, અને આ પ-
રવત શા કાર્યસર લેઈ જાઓછો ?

હનમાન—મહારાજ, પ્રભુ રામચંદ્રજીને રાવણના
બંધુ કુંભકરણ સાથે ઘણા દીવસ યુદ્ધ કરવું પડ્યું. અને
અન્તે એ દુષ્ટનો નાશ થયો.

ભરત—વાર પછી શું થયું ?

હનમાન—પછી ઈંદ્રજીત લડવા આવ્યો અને તેણેજ
આપના બંધુ લક્ષ્મણને— (બોલતાં અચકે છે)

ભરત—મહારાજ આગળની સર્વ હકીકત કહો.

હનમાન—લક્ષ્મણને મૂરછા પમાડી છે. અને તેમને
નગૃત કરવા સારું વનરૂપિણી સેવા દ્રોણાચળ ઉપર
ગયેલો. પણ આ દુષ્ટ પોતાના ગર્વમાં કાંઈ માન્યુ નહીં
તેથી એનેજ લેઈ છાવણી તરફ જાઉં છું.

ભરત—હાય હાય, શું લક્ષ્મણને મરણ આવી છે ?
હવે શું કરીશું વાર મહારાજ પ્રભુ રામચંદ્રપણ ત્યાં છેકે ?

હનમાન—હા તેઓ પણ ત્યાંજ છે.

ભરત—આણે હું પણ ત્યાં આપું છું. પ્રિય બંધુનાં
દર્શણ કરી પવિત્રતા થાઉં.

હનમાન—જેવી ઇચ્છા

(અને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ત્રીજો.

રથળ

છાવણી.

પાત્ર.

રામ લક્ષ્મણ, સરવે કૃપી સૈન્ય ઇત્યાદિ.

રામ—અંગદ આજ પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો પણ
હનમાનજી આવ્યા નહીં માટે તેમને કાંઈ વિદ્ય નહયું
હશે કે ? અરેરે ! હવે મારો બંધુ જીવત થવાની આશા
વ્યર્થ છે.

અંગદ—મહારાજ આપના પ્રતાપથી વિદ્યમતો દુર
થયાં હશે, પરન્તુ દ્રોણાચળ પરવત અહીંથી ધણો દૂર છે
તેથી વાર લાગી. તો પણ આજનો આવવા નિષ્પત્તિ. કદાપી
આડી વારમાં નહીં આવે તો ફરીથી હું જઈશ.

રામ—અરે ભાઈ ? પોહાર દીવસ સદશે એટલે લ-
ક્ષ્મણ કદી ઉઠનાર નથી. હે વીરા લક્ષ્મણ ! આ રામ ઉપર
આટલો બધો કોપ શું કરવા કરે છે ?

(હનમાન તથા ભરત પ્રવેશ કરેછે)

હનમાન — (પગે પડીને) મહારાજના સદા જય થવે.

રામ—હનમાનજી, તમે વનસ્પતી લાવ્યા ?

હનમાન—મહારાજ આખો પરવત ઉપાડી લાવ્યો.
'શુ' તેમાંથી જે આપની ખપમાં આવશે તે કામે લગાડીશું.

ભરત—વડીલ અંધુ રાગનંદનો જય જય કાર થવે.

રામ—ભરત તું ક્યાંથી આવ્યો ?

ભરત—મહારાજ, આપના વનવાસ ગયા પછી હું
થાણુ આપના વિયોગ દુઃખથી સરવ રાજપાટ તજી અરણ્ય-
વાસ કરી આપની શોધમાં સ્વદેહે કૃષ્ણ કરજી.

રામ ભાઈ, તું રાજ્ય છોડી આવું કદ શું કરવા
વેઠે છે ?

ભરત—મહારાજ પ્રથમ લક્ષ્મણને મુર્છાથી ઉઠાડો.
પછી નર્મીતપણે વાત કરીશું.

રામ—હીક છે. જાંબુવાન, આ પરવત ઉપરથી જે
ઓપધી ઉપયોગમાં આવે તે લેઈ લક્ષ્મણને ઉઠાડો.

જાંબુવાન—જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

(વનસ્પતી સુંઘાડે છે.)

(લક્ષ્મણ મુર્છાત અવસ્થામાંથી જાગૃત થાય છે.)

ભરત—અંધુ લક્ષ્મણ, તારી માઠી દશા જોઈ અમને
ધણીજ ખેદ થયો હતો.

લક્ષ્મણ—હોય, માણસ માત્રને સુખ દુઃખ તો આ-
વ્યું જાય છે. કાઈ દિવસે હાથી ઉપર બેસીયે તો કદી પગે
પાણુ ચાલવું પડે. જે થવાકાળ હોય તે થએ જાય છે.

રામ—લક્ષ્મણ પ્રથમની તારી મુર્છાત અવસ્થા જોઈ
અમે અતિશય ખેદ થયો હતો.

લક્ષ્મણ—મહારાજ હું શી રીતે જાગૃત થયો તે

નળવૃન્દાની ઇચ્છા રાખુ છું.

રામ—ભાઈ દ્રોણાચળ પરવત ઉપર એક વનની જોયથી હતી તે મંગાવી તને સુધાદી તેથી તું વનગૃત થયો.

લક્ષ્મણ—(હર્ષથી) મહારાજ, આપે મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી.

રામ—એ સરવ પ્રતાપ હનમાન વીરનો છે મારે કાંઈ નથી.

હનમાન—રઘુવીર, સેવકે કાંઈ કૃત્ય કર્યું હોય તો પણ તેતો યશ અધ્યક્ષનેજ છે.

રામ—ભરત તું શા કાર્યસર અહીં આવ્યા છું ?

ભરત—મહારાજ, હું વનમાં ભટકતો હતો એટલામાં હનમાનજી પરવત લેઈ અહીં મારે જતા હશે.

રામ—પછી શું થયું ?

ભરત—પછી તેમને મેં રાક્ષસ નાણી બાણ માર્યું તે વાગતાંજ પોતે મુઠ્ઠા ખાઈ જમીન પર પડ્યા. પછી તેમને સાવધ કરી સરવે હઠીકત પુછીનેતાં એમ જણાવું કે ત્રિવ બન્ધુ લક્ષ્મણ મુર્છિત અવસ્થામાં પડ્યા છે, તે સાંભળી અત્રે આવ્યા છું.

રામ—ભાઈ, તું નગરમાં જઈ સુખેથી રાજ્ય કર.

ભરત—વડીલ, તમવિના સરવ રાજ્યપાટ ધુળ સમાન લાગે છે. આપ વનવાસ વેડો ને હું રાજ્ય ભોગવું એ યોગ્ય કે ? હું પણ આપની સેવામાં તત્પર રહી આરણ્યમાં ફરીશ.

રામ—ભાઈ, જ્યાંસુધી કર્મમાં દુષ્ટ લખ્યું હશે ત્યાં સુધી અમારે ભટકવું પડશે. પણ તારે આ અવસર હવે સેવાનો નથી. તું જઈને સુખે રાજ્ય કર. અમે યોગ દીવસે નગરમાં આવીશું.

ભરત—વડીલ બંધુ, આપ ક્યારે પધારશે ?
રામ—સાંભળ.

દિંડી.

કરી નાશ અરિ લાવું જનકાને,
એય રાજ્ય સોંપું વણી કો ખીજને;
વાત સત્ય ગણી સુણો એક ચિ-તે,
સરવ વિજય કરી આવું હું ખચિ-તે.

ભરત—મહારાજ, તમને મુકીને જવા મારા ચલું
ચાલતા નથી. પણ શું કરું ? આપનું વચન અમાન્ય કરી
શકતો નથી.

રામ—ભરત સાવચેતીથી જજો. કેમકે રસ્તામાં
દુષ્ટ રાક્ષસ લોકોનું પ્રબળ વિશેષ છે.

ભરત—મહારાજ રઘુનાથજીના પ્રતાપથી કોશ માત્ર
પણ ઈજા થનાર નથી.

રામ—બંધુ ભરત, કહેલી વાત વિચારવી નહીં.

ભરત—વડીલબંધુ રામચંદ્ર, તમારી આજ્ઞાનું ઉલંઘન
કરવા મારામાં શક્તિ નથી.

રામ—ભરત હવે વાર કરશેમાં હાલ સાંજ પડવાની
વખત થઈ છે. માટે હુંશીયારીથી જવું.

ભરત—જેવી આજ્ઞા. (જાયછે)

રામ—લક્ષ્મણ સર્વે ચાલો વિશ્રાંતિ લઈયો.

સર્વે—જેવી પ્રભુની આજ્ઞા.

સર્વે જાય છે)

(પડદો પડયો)

અંક ત્રીજો સમાપ્ત.

અંક ચોથો. પ્રવેશ પેહેલો.

સ્થળ.

રાવણનો દરબાર.

પાત્ર.

રાવણ, પ્રધાન, સેવકો ઇત્યાદી.

રાવણ—સુમ પ્રધાન, રણ વૃત્તાંત કાંઈ આગ્યો કે?

પ્રધાન—ના, મહારાજ. આજ સુધીનો કાંઈ સમાચાર આગ્યા નથી.

રાવણ—પ્રધાન, મારા મનમાં અનેક પ્રકારના માઠા વિચાર થાય છે.

પ્રધાન—રાજાધિરાજ આપ નચિંત રહો.

(ઈદ્રિજીત પ્રવેશ કરેછે.)

ઈદ્રિજીત—પીતાનો સદાકાળ જય થાઓ.

રાવણ—પ્રિયપુત્ર, આજ તાર મુખ ગોઈ અતિ આનંદ થયો છે. વાર યુદ્ધના શા સમાચાર છે. ?

ઈદ્રિજીત—રણમાં ચાર દીવસ સુધી દારણ યુદ્ધ ચાલ્યું.

રાવણ—પછી શું થયું ?

ઈદ્રિજીત—ત્યાં લક્ષ્મણને મૂરછ પમાડી શુભ સમાચાર કહેવા આપની પાસે આગ્યો છું.

રાવણ—(હર્ષથી) પૂત્ર ઈદ્રિજીત, તેં આ રાવણના કુળમાં જન્મ ધરી જે યશ મેળવ્યો છે તેથી હું ધણાજ સંતુષ્ટ છું વાહ! શાં વખાણ કરે. પુત્ર આજથી તારા ઉપર મારી અત્યંત પ્રિતિ સમજવી.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી, એ સર્વ આપનો પ્રતાપ ચીરણુ જીવીને કાંઈ નથી.

રાવણુ—પુત્ર, જ્યાં લગણુ દુષ્ટ સમચંદ્રનો નાશ થયો નથી ત્યાં લગણુ મારું પરાક્રમ વૃથા સમજવું.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી જો હું આપનો ખરોજ પુત્ર હોશ તો રામ લક્ષ્મણનો સૈન્ય સહ નાશ કરી કાકાનું વેર લેઈશ. નહીતો મને કોઈ અન્ય પૂરૂશના વીર્યથી ઉત્પન્ન થએલો સમજવો.

રાવણુ—અરે એમ બોલીશ નહીં, તું મારો ખરોજ પુત્ર છે. તારા પરાક્રમથી ઈંદ્રાદી દેવલોક પણ થરથર કાંપેછે.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી તમારા આગળ હું કાંઈ નથી.

રાવણુ—પ્રિય પુત્ર થોડા દીવસ વિરામ લેઈને ફરી શત્રુનો નાશ કરવા વીરોની કાળજી રાખવી.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી, હું કદી વિસરનાર નથી.

રાવણુ—પ્રધાન આપણું સર્વ સૈન્ય તૈયાર કરી ઈંદ્રજીત જોડે મોકલવા જુલશો માં.

પ્રધાન—જેવી માહારાજની આજ્ઞા.

રાવણુ—પુત્ર હવે તને વિશેષ કેહેવામાં કાંઈ હાંસલ નથી.

ઈંદ્રજીત—પીતાજી આપના બોલવાનો સર્વ ભાવાર્થ સારી રીતે સમજ્યો છું. આપ નચીત રહો.

પ્રધાન—ઈંદ્રજીત તમારા પરાક્રમનો પાર નથી.

ઈંદ્રજીત—પીતા પરમ દીવસે યુદ્ધમાં જવાની તયારી કરીશ.

રાવણુ—હૈં સૂત, તને રજા આપતાં મારો જીવ ચાલતો નથી પણ શું કરે, આ સમયે તારા વીના બીજા કોઈનો આધાર નથી.

ઈંદ્રજીત--પીતાજી ભારી લેશમાત્ર પણ શીકર કરશે નહીં.

રાવણુ--પ્રધાન, સર્વ સેનાનો યોગ્ય બંદોબસ્ત રાખવો.

પ્રધાન--જેવી આજ્ઞા.

રાવણુ--પુત્ર રણમાં જતી વખતે મળીને જવું.

ઈંદ્રજીત--જેમ પીતાજીની આજ્ઞા.

રાવણુ--પ્રધાન, તમે તમારે કામે વળગો.

પ્રધાન--જેમ આજ્ઞા. (જાય છે)

ઈંદ્રજીત--પીતાજી આજ્ઞા લઉં છું.

રાવણુ--બેટા, જલદી શત્રુનો નાશ કરી વહેલા પધારવું.

ઈંદ્રજીત--પીતાની આશિષ માન્ય કરું છું.

(જાય છે)

રાવણુ--હું પણ યોડીવાર વિરામ લઉં.

(જાય છે)

(પડદો પડ્યો)

પ્રવેશ ૧ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ રણક્ષેત્ર.

પાત્ર.

રામ, લક્ષ્મણ, હનુમાન, નળ, નીળ ઇત્યાદી.

લક્ષ્મણુ--પ્રભુ, આ વખતે યુદ્ધમાં શી રીતે ગોઠવણુ કરતી છે ?

રામ—અંધુ હવે અગ્રેસર હું થઈશ કેમકે વારંવાર તને કદ આપવું એ મને યોગ્ય નહીં.

લક્ષ્મણ—મહારાજ, આપે વનવાસમાં ધણો શ્રમ વેઠ્યો છે. તેમજ વળી કંભકર્ણુ વીગેરેને મારવામાં આપ ધણા શ્રમીત થયા છો; માટે આ ટાણે હું યુદ્ધ કરીશ.

રામ—લક્ષ્મણ હું તને આજ્ઞા આપી શકતો નથી.

લક્ષ્મણ—મહારાજ મારા વીશે કાંઈ અંદેસો લાવશોમાં. આપના પ્રતાપથી આ વખતે ખચિત દુષ્ટનો નાશ કરીશ.

રામ—ભાઈ તારું વચન લોપી શકતો નથી.

લક્ષ્મણ—મહારાજ હનમાનજીને ખબર કરો કે જીજ થાય.

રામ—હનમાન, સર્વ દૈત્ય સૈન્યમાં તમારે અધ્યક્ષ રહી યુદ્ધ કરવું ને ઈદ્રજીત સાથે લક્ષ્મણ લડશે.

હનમાન—જેવી પ્રભુની આજ્ઞા.

(પડદામાં)

અરે વાંદરાઓ સાવધ રહેજો.

રામ—(વિસ્મય પામી) લક્ષ્મણ, આ અશ્વદળની રજ ઉડી રહી છે તેથી એમ જણાય છે કે દુષ્ટ ઈદ્રજીત ચડી આવ્યો હોય માટે સહ સાવધ રહો.

સર્વ—મહારાજની આજ્ઞા મુજબ તૈયાર છીએ.

(સૈન્ય સહ ઈદ્રજીત પ્રવેશ કરે છે.)

ઈદ્રજીત—અલ્યા, દુષ્ટ તું ફરી જીવતો થઈને કે ?

લક્ષ્મણ—અલ્યા ગર્વ કરીશમાં.

ઈદ્રજીત—અરે દુષ્ટ હું તારાથી કાંઈ ડરતો નથી.

આ વખતે તારો સૈન્ય સહ નાશ ન કરે તો ઈદ્રજીત નામ ધારણ કરે નહીં.

રામ—રાવણ સુત આ પ્રમાણે મિથ્યા ભાષણ કરે
શું થવાનું છે?

લક્ષ્મણ—બધું મને આઘા આપો.

રામ—વીરા, તું એકલો કેમ કરી યુદ્ધ કરીશ?

લક્ષ્મણ—મહારાજ આપની કૃપાથી સૌ રાજાં વાળાં
થશે.

રામ—ભાઈ તારો જય થાઓ.

ધંદ્રજીત—અહ્યા દુષ્ટો તમે કેમ વાર લગાડો છો ?
આંતો જલદી લડવા સજ થાઓ.

લક્ષ્મણ—અરે પાપી અસુર શું તને પણ ગર્વ થયો
કે ? આજ તારો ઝટપટ નાશ થશે.

ધંદ્રજીત—(હર્ષીને) જેમ એક અજ સીંહ આગળ
પોતાના બળ વીશે પરાક્રમની વાત કરે પરંતુ આખરે
પોતેજ નાશ પામે છે. તેમ મારે મન તું એક તૃણવત છે.

લક્ષ્મણ—(ક્રોધથી) અહ્યા ચંડાળ, ચાલ સામો થા.

ધંદ્રજીત—અહ્યા લક્ષ્મણ મેં તને એક વાર મુરછા
પમાડી હતી તે શુ ભુલી ગયો કે ? જો મારું પરાક્રમ.

(બાણ મારે છે)

લક્ષ્મણ—અરે દુષ્ટ રાક્ષસ, શું આજ તારું શરત્વકે?
પણ હવે મારો હાથ જોજો. (બાણ મારે છે)

(બંનેનું યુદ્ધ થાય છે)

રામ—હનમાન શત્રુના સર્વ સૈન્યનો તમે સંહાર
કરો.

હનમાન—છેવી આઘા.

(બંને સૈન્યનું પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે)

ધંદ્રજીત—અહ્યા લક્ષ્મણ તું તારા હાથે કેમ
મોત માગે છે ?

લક્ષ્મણ—(ક્રોધથી) અરે દુષ્ટ રાવણની સમૃદ્ધિને
ઝર્વ ધરનાર આજ તારો નાશ કરું નહીં તો મારું નામ
લક્ષ્મણ વ્યર્થ સમજવું.

(બન્નેનું દારણ યુદ્ધ થાય છે)

ધંદ્રજીત—લક્ષ્મણ તારાથી આ ધંદ્રજીતને લેશમાત્ર
પણ ઈન્ન થવાની નથી.

લક્ષ્મણ—અલ્યા અત્યારસુધી તને રમત કરાવી
પણ હવે આ રામ સેવકનો ઝપાટો જો.

(રામનું ધ્યાન ધરી બાણ મારે છે)

(ધંદ્રજીતનું શીર ધડથી જુદું થઈ જમીનપર પડે છે.)

સર્વે સેના—મહારાજ પ્રભુ રામચંદ્રનો સદા જય
જયકાર થજો.

રામ—એ સધળું તમારા વડે છે.

(સર્વ દેવ આકાશ માર્ગે પુષ્પ વૃષ્ટી કરીને)

દોહરો.

નાશ થયો રાવણ સુતાં સૌને હર્ષ અપાર,

શત્રુ સન્મુખ રામનો થાઓ સદા જયકાર.

રામ—હનમાનજી આ દુષ્ટને ઉચકી છાવણી તરફ
ચાલો.

હનમાન—જેવી આગા. (ધંદ્રજીતને ઉચકી) મહારાજ
આંતો એક હસ્ત જણાતો નથી તે ક્યાં ગયો હશે ?

રામ—હનમાન એ સૌ પાછળથી સમજશે.

(સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ ૨ સમાપ્ત.

— ૦ —

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ.

સુલોચનાનું એકાન્ત ગૃહ.

પાત્ર.

સુલોચના તથા દાસી.

સુલોચના—સુવૃતા, પ્રાણનાથનો કાંઈ નિરોપ આવ્યો નથી તેવી મારા મનમાં અનેક પ્રકારના માઠા વિચારો થયા કરે છે.

દાસી—બાઈ તમે આમ શું બોલો છો ?

સુલોચના—સુવૃતા, કાલ રાત્રે મને ધણુંજ ખરાબ સ્વપ્ન આવ્યું હતું મારા મનમાં ચિંતા થાય છે કે પ્રાણનાથની શી દશા હશે ?

દાસી—બાઈ સંજુરીથી સુખ થશે.

સુલોચના—અરે પ્રાણનાથવિના ધીરજ કેમ રહે વાર ?
(ઈદ્રજીતનો હાથ અદ્ધરથી પડે છે.)

સુલોચના—(આશ્ચર્ય પામી) અરે ! આ હસ્ત કોનો હશે ?

દાસી—બાઈ આપે તપાસ કરવો.

સુલોચના—(નિહાળી જોઈ) હાય હાય ! આ હસ્તનો પ્રાણનાથનોજ છે. હે પ્રાણનાથ આ શેષ ચમત્કાર ! આ હાય જોઈને મને ધીરજ રહેતી નથી.

દાસી—સુનયના, આમ ગાંડઈ શું કહાડો છો ?

સુલોચના—અરે ! હવે ક્યમ ધીરજ રહે ! પ્રાણનાથ આ અભાગ્યણીની જરાપણ દયા ન આણતાં આ શું કરી બેઠા ! પ્રિય પત્ની મેં આ સંસારમાં જન્મ ધરી કાંઈ સુખ દીકું નથી અને અતે દુઃખસાગરમાં પડીરે ! !

(વિલાપ કરે છે.)

દાસી—આઈ આમ રૂદન કરો એ ઠીક નહીં.

સુભોચના—(રડીને) પ્રાણનાથ જો હું ખરી સાધ્વી
હોઉ તો તમને રણક્ષેત્રમાં શાં શાં સંકટ પડ્યાં તે લખી
જણાવો. હાય હાય ! પ્રાણનાથ તમવિના આ વિરહ દુઃખ
શી રીતે સહન કરીશ. પ્રિય પત્ની, તમારા વિયોગ દુખથી
મારો કાળ ક્યમ કરી જશે ! ! દાસી તું લેખણ ખડીયો
લઈ આવી આ હસ્ત સમીપે મુક.

દાસી—જેવી આજ્ઞા—(ખડીયો લેખણ મુકે છે)

(હાથ પોતાની સર્વ હકીકત લખે છે.)

સુભોચના—(વાંચે છે)

રાગ ગરબીની આલથી.

(પડવાની પણ પ્રીત એ આલે)

સુણ કટ તણી મુજ વાત માની ખરી પ્યારી,
ગયો સૈન સજ રણ માંય યુદ્ધ કર્યું બારી;
બહુ દીન વઢ્યો હું જ્યારે સૈન્ય સૌ નાશ થયું,
કર્યો મુર્છાત લક્ષમણવીર બરદ મુજ તાત રહ્યું.
આ વીજ્ય વૃતાન્ત લઈ પીતાની પાસ ગયો,
મુજ તાત પાસ બહુ દીન પ્રીય થઈને હું રહ્યો;
ફરી તેણે આજ્ઞા દીધી શત્રુપર ચઢવાને,
મુજ પરાકરમની વાત ગમી અતીશે તેને.
બહુ દીન યુદ્ધ મેં કર્યું શુર લક્ષમણ સાથે,
પણ કાર્ય સફલ ના થયું મુઝો તેના હાથે;
સુણ સાધ્વી નાર સૌ સત્ય ગતિ કરો દહન દઈ,
મુજ શિશ રઘુવીર પાસ લાવજો માગી અહીં.
હે પ્રાણનાથ મને મારીને તમે રણમાં કેમ ન ગયા?

હાય હાયરે !!

રાગ સીતાશ્રના મહીનાનો.

પ્રીય પ્રાણુ થઈ તમ હાણુ દશા હવે શી થશે.
મંદ બાગ્યણીનાં સૌ કષ્ટ હવે કોણુ કાપશે.
પ્રાણુનાથ વિના આ જગત શૂન્યમય થઈ રહ્યું.
હતું શુરત્વ જે તમ પાસ તે સ્વર્ગે મળી ગયું.
પ્રીય રીસ ન કરશે લગાર દાશી છું તમ તણી,
વળી બોગવવા સુખ આશ રાખીતી મને બળી.
પતી દુબળ્યા નથી કો દીન શેવ મેં બાંધે કરી.
આપી આજા જવા રણમાંય કિલટ બહુ મન ખરી.
રામ બંધુ વિના તમ મૃત્યુ અવરથી બને નહીં,
એમ ધાર્ષ્ટ્યું હતું જે મન ખરું તે ટળ્યું નહીં.
પ્રીય પતિ તમારા વિના સર્વ સુખ ધુળ જેવું છે.

સતીત છંદ.

પ્રિય પતી તમે ક્યાંહરે ગયા કહણુ કાળજી શું કરી રહ્યા;
ચરર ચીતકું માહરું બજે. ચરર હે પતી મારી શી વસે. ૧
તમ વિના મને કોણુ આશરો. સુખદ સર્વથા નાથ પાસદોં
સુખ સહુ ગયું મારું કો નથી. ચરણ વંદીહું આવું છવથીર
વદત પ્યારમાં કોણુ તું વીના. મધુર પ્રાણુ પ્યા-રી સુશોચના,
તમન હું કરું જોડી હાથરે ચરર હાથરે પ્રાણુનાથરે. ૩

દાશી--આઈ હવે શોક કરે કાંઈ દેખનાર નથી. આ!
દુનીયામાં સકોનો નાશ થનાર છે. માટે હવે શોક કરી શું
કરવા દેહ ગાજો છો?

સુશોચના--હે પ્રિય ફરી તમારું દરશણુ ક્યારે થશે?
પ્રાણુનાથ આ મંદ બાગ્યણી ઉપર રીસ કરી આપ સવર્ગે
ગયા. પણ મને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું એ દુખ કેમ સહન
થશે? હે પીતા હું કોને શરણે જાઉં !! પ્રાણુનાથ તમારા
કામજ દેહથી શત્રુ સામુ શી રીતે પુદ્ધ થયું હશે? પ્રિયપતિ

આ પાપીણીને જોયતો સુખ અનુભવ કાંઈ મળ્યો નહીં
અતો ખરું સુખ જોગવવાના દીવસ તજી આપ રણમાં ગયા
ત્યાં તમારું એકાએક ક્ષમ મૃત્યુ થયું. આ પ્રાણનાથ !

(મુરછા ખાય છે)

દાસી—બાઈ સાવધ થાઓ.

સુસોયના—સૃષ્ટતા, મારા હુખનો પાર નથી. કેમકે
પ્રાણનાથ વિના આ રંડાપો વેદી જીવવું ને કરતાં મરવું
હમરધણું સારું છે. માટે હું પતિનું શીશ લઈબળી મરીશ.

દાસી—રૂદન કરીને સુનયના તમારાં વાક્ય સાંભ-
ળી મને ઘણું કષ્ટ થાય છે પણ મુઆ માણસ ખાછળ
જીવતાનો કાંઈ ઉપાય નથી.

સુસોયના—દાસી ચાલ્યા. આ જતાં રાજને નિવે-
દન કરીયે.

દાસી—જેવી બાઈની ઇચ્છા.

સુસોયના—પ્રાણનાથ, તમેતો સ્વર્ગવાશી થયા પણ
આ રાવણની ઘણી દુર્દશા થવાની છે, પ્રિય પતિ હવે
શું કરે ??

(બંને જાય છે)

(પડદો પડયો)

પ્રવેશ ૩ સમાપ્ત.

પ્રવેશ ચોથો.

સ્થળ.

એકાંત ગૃહ.

પાત્ર

અવણ, મંદોદરી, દાસી ઈત્યાદી.

(૭૧)

રાવણુ--પ્રિયા, પુત્રને ગયે ઘણા દીવસ થયા પરંતુ કાંઈ ખબર આવી નહીં તેથી ચીંતા થાય છે.

મંદોદરી--પ્રાણનાથ મને પણ એમજ થાય છે.

રાવણુ--પ્રિયા, ઈંદ્રજીત કોઈથી મરનાર નથી.

મંદોદરી--પ્રાણનાથ એ સઘળું ખરું છે, પણ પ્રભુ સામચંદ્રનો પ્રતાપ ધણો છે.

(પડદામાં)

(હે રાવણુ ! શોકનો અવસર નજીક આવ્યો છે.)

મંદોદરી--પ્રાણપતિ આ ભયંકર શબ્દ સાંભળી મારા જીવને ધણોજ ખેદ થાય છે.

રાવણુ--પ્રિયા, જ્યાં સૂધી કાંઈ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ ન્નેદ્રી નથી ત્યાં સૂધી અન્ય વિચાર કરી પશ્ચાતાપ કરવો નહીં.

મંદોદરી--પ્રાણનાથ એ સર્વ ખરું છે. પરંતુ આજ મારી જમણી આંખ દરકે છે, તેથી શું માહુ પરિણામ નીપજશે તે કાંઈ સમજાતુ નથી.

રાવણુ--પ્રિયા ખોટા તર્ક કદી મનમાં લાવવા નહીં.

(સુલોચના દાસી સહ પ્રવેશ કરે છે)

સુલોચના--પ્રિય સ્વશુર, આજ સર્વ શુન્યકાર દીસે છે.

(એમ કહી રડે છે)

મંદોદરી--આપુ તુ શા કારણસર રડે છે ?

સુલોચના--સાસુજી, તમારા પુત્રવિના મારું જીવન ત્રુટી છે. પ્રથમ હું મરી ગઈ હોત તો આજ આ દુઃખ સાગરમાં ગોથાં ન ખાત. હે પતી ! હવે શું કરું ? !

મંદોદરી--બેટા, તારા રૂદનનું કારણ હું ખરોખર સમજી નથી.

સુલોચના--માતા, તમારા પુત્ર યુદ્ધમાં ગયા હતા તે-

આંખમાં ઝળઝળીયાં બરાઈ આવે છે)

મંદોદરી—વારં, તેનું શું થયું ?

સુભોચના—તે લક્ષ્મણના હાથથી આજે સ્વર્ગવાસ થયા છે. (વિલાપ કરે છે)

મંદોદરી—હાય હાય ! હું પુત્ર તુલ્યવિના આ દુખી માતાની દાઝ કોણુ નળણુશેરે !!

રાવણુ—પ્રીયા તારા વિલાપનું કારણુ હું સમજ્યો નથી.

મંદોદરી—પ્રાણનાથ તમારા મહા પ્રતાપી પુત્રનું લક્ષ્મણના હાથથી મૃત્યુ—

(એમ અરધુ બોલી વિલાપ કરે છે)

રાવણુ—હે પુત્ર આ અભાગીયા રાવણુને વૃધાવસ્તામાં રખડતો મુકી તું ક્યાં ગયોરે !! પુત્ર તું એક વખત યુદ્ધમાં ચઢી જય વર્તાવી પાછો આવેલો તે ઉપરાંત આ દુષ્ટ મનના રાવણુ તને ફરી જવાને શું કામ આજ્ઞા કરી. મને ધીકાર હજો ! (રદન કરે છે)

મંદોદરી—ઓ મારા પ્રાણપ્રિય પુત્ર ઈંદ્રજીત આ દુખી માતાની શી વસે થશેરે ! બાઈ તારું મૂખ અંદરમાં સરખું પ્રકાસનું તે આજ અગ્નીમાં બળી જશે કે ? ઓ પુત્રરે !! (રડે છે)

સૂમતી—બાઈ તમારો વિલાપ જોઈ મારું હૃદય ફાટી જાય છે. માટે હવે ધીરજ રાખો તો દીક.

મંદોદરી—પૂત્ર ઈંદ્રજીત, તારા વિના મારી દાઝ કોણુ નળણુશે ? અરેરે ! પુત્ર વિયોગથી આ જગતમ કઈ પ્રકારે જીવું આપરે !!

(સર્વે રદન કરે છે)

સુસોચના—(ગદગદીત ક'ઠે) સાસુજી, હવે રૂઢન કરે
કાંઈ સુત દેખનાર નથી. માટે મને આરા આપોતો સારં.

મંદોદરી—બાપુ શાની જે ?

સુસોચના—માતા તમારા પુત્રનું શીર રામચંદ્ર પાસે
છે, તે લઈ મારે સ્ત્રીતામાં પ્રવેશ કરી સ્વર્ગ સુખ મેળ-
વવું છે.

મંદોદરી—નાગપુત્રી તું મારી માસે રહી કાળગમન
કરજો. અને એ વાત મનથી વિસારેતો ઠીક.

સુસોચના—સાસુજી પતિ વિનાનું સર્વ સુખ વૃથા છે-
જીએ આ કાળમાં યુવા અવસ્થામાં વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય
અને તેમાં બીજી સૂખ મળે એટલે હજાર પકારનું કલંક
માથે આવે. માટે પોતાના પતિસહ બળી મરવું એ ધણ
રૂઢું છે.

મંદોદરી—બાપુ તને જા કેહેતાં મારી જીભ ઉપડતી
નથી.

સુસોચના—તમારે કાંઈ શીકર કરવી નહીં. રાજપૂ.
ત્રીનો એજ ધર્મ છે કે પોતાના પતિસહ બળી મરવી અક્ષય
સુખ મેળવવું. તેમ ન કરતા કેટલીક દુષ્ટ અને વ્યભીચારી
સ્ત્રીયો પતિ મુલા પુ'ઠે સ્વચ્છંદ પણે દુરાચરણ કરે છે
તેમને ધીકાર હજો.

મંદોદરી—સુસોચના આજ લગણુ તારૂ જોડી સાધવી
સ્ત્રી આ જગતમાં કોઈ થઈ નથી, તેમ થનાર પણ
નથીજ. કેમકે જીવતેતો દુઃખાય પણ વળી મુઆ પાછળ
આવી પતિ ભક્તી રાખી બળવા તૈયાર થઈએ. વાહ !
મને શોક સાથે ધણોજ હર્ષ થાય છે.

સુસોચના સાસુજી, એ વીશે કાંઈ ખેદ કરવો નહીં

સાધ્વી નારીનું એજ લક્ષણ છે કે પોતાના પતિ શિવાય
અન્ય પુરુશ જાત તાત પ્રમાણે મધુર જાતી પાછળ સતી
યદ સ્વર્ગ સૂખ મેળવવું તેમ ન કરતાં અન્ય પુરુશની
કમળા રાખનાર સ્ત્રીઓને ધીકાર હજો.

સુમતી—સતી તમારાં વાંચ સાંભળી મને પણોજ
હર્ષ થાય છે.

મંદોદરી—બાપુ તારું કહેવું મધાર્ય છે. બેટા જાઓ
જલદી શીશ લઈ આવો.

સુલોચના—માજી આરા માગુ છું.

મંદોદરી—સતી મારા પુત્રનું સીશ લઈ વેશાં
પધારજો.

(સુલોચના જાય છે)

મંદોદરી—હે ઈશ્વર ! છલે દીકરે આ રાજ્ય કોઈ
ખીજતે હાથ જવા વખત આવી. હે પુત્ર તારાવીના મારી
શી વલે યશેરે ! !

દાસી—બાઈ થવાકાળ હતું તે થઈ ગયું. હવે રાત
પડના આવી માટે શયન ગૃહમાં પધારો.

મંદોદરી—દાસી સુમતી, મારા પુત્રવીના આ સર્વ
સ્થળ શુન્યજેવું દીસે છે.

(દાસી તથા મંદોદરી જાય છે.)

રાવણ—હે શંકર, તેં આ દુષ્ટ રાવણને ગર્વનું ફળ ઠીક
આપ્યું છે. હાથ હાય ! આ મારા પ્રિયપુત્ર મેધનાદને ઈંદ્રાદી
દેવલોકને જીત્યા, તેં આ એક અદ્ય શક્તિવાળા લક્ષ્મણના
હાથે કેમ તું મરણ પામ્યો ?

(વિદુષક પ્રવેશ કરે છે)

વિદુષક—જય જય મહારાજ.

રાવણ—સેવક પુત્રવિના જીવવું વ્યર્થ છે.

વાસુદેવંજરાકણ્ટં કણ્ટંનિર્ધનજીવીતે
પુત્રશોકંમહકણ્ટે કણ્ટાત્કણ્ટક્ષુધી
ભવેત્ ॥

ઓ ઈદ્રજીત આ કુખીયારા પીતાને વિયોગરૂપી
શસ્ત્ર મારી તુ ક્યાં ગયોરે ? કહ્યું છે કે આ સંસારમાં ચાર
કણ્ટ છે. તે એકે વૃધ્ધા વસ્થા, નિર્ધન જીવવું, અને પુત્ર
શોક એ ત્રણ કણ્ટ મોટાં છે તોપણ એથી અધિક એક છે કે
ગમે તેવો શોક હોય તથાપી ક્ષુધા કાઢને છોડતી નથી.

વિદૂષક— મહારાજ તમે અહંકારમાં સંધળુ ખોટું
રાવણુ—સેવક, પ્રથમ હુંજ મરણ પામ્યો હોત તો
ધણ સાર થાત કે આ દુઃખ જોવું ન પડત પરંતુ મારા
કર્મના કાળ હશે તો પણ દેવથી પણ મિથ્યા થનાર છે ?

સ્વયં કર્મ કરોહ્યાત્યા સ્વયંતતૂ
ફલમશ્રુતે ॥

કહ્યું છે કે પોતે જે કર્મ કરે છે તેનો જીવંત પણ
પોતેજ થાય છે તે પ્રમાણે આરા ગર્વરૂપી કહેલાં કૃત્યનું
અને યોગ્ય ફળ મળ્યું છે કે પ્રિયપુત્ર ઈદ્રજીત ??
(મુહૂર્ત ખાસ છે)

વિદૂષક—મહારાજ આપે પ્રથમ વિચાર કર્યો નહીં
તે હરે આમ બેલાઈશું કહાડે છે ! હોય થવા કાળને
કોઈ કાલું નથી આ સંસારમાં સૈ કાળનો નાશ થનાર છે.

એક વૃક્ષા સમારૂઢા નાના વર્ણા વિહંગમા પ્રભાતે દિક્ષુ દશઞ્મુઃ કાતત્ર પરિ વેદના ॥

કલ્પુ છે કે આ સંસારરૂપી વૃક્ષ ઉપર પક્ષી સમાન
સૌ કોઈ પુર્વે નારણા ધીંદથી એકઠા થયેલા છે. તે જેમ સ-
વારે પક્ષીઓ ઉડી જઈ પોત પોતાને કાંમે વળગે છે તેમ જેતું
જેટલું ભાગતુ પુર થયુ કે તરત તે મૃત્યુ પામે છે. માટે એ
સમંધી લેશ માત્ર પણ શોક કરશો નહીં.

રાવણ—હે પુત્ર તારા વિના આ સર્વ તૃણવતૂ દેખુ
છુ રે ?

લક્ષીત.

{ પરમ હે પ્રિય પુત્ર માહરા.
ગુણ હવે હું શું ગાઉ તાહરા.

સુરપતી તણી હાર તેં કરી, કટક કેળવા ખંત આદરી. ૧
પ્રથમ તેં જઈ જીતતો કરી, પતિત તાહરી તે પછી પડી.
પણ ન ક્ષાધીયો ઈદ્રિજીતતુ, નહી હવે બન્યો અંધ બીત હું ૨
મદદ આવશે કોણુ આ ધડી, તુજવિના મને આપદા પડી.
સપુત કાં નમેશે અતિ થયો, અરણુવે મુકી સ્વર્ગમાં ગયો. ૩

અંક ચોથો.

સમાપ્ત.

અંક પાંચમો. પ્રવેશ પેહેલો.

સ્થળ

રામચંદ્રની છાવણી.

પાત્ર.

રામ, લક્ષ્મણ, હનમાન, અંગદ ઇત્યાદી.

રામ--(હર્ષથી) બાધ લક્ષ્મણ તારા પરાક્રમનો પા-
ર નથી.

લક્ષ્મણ—પ્રભુ. એ સૌ આપનોજ પ્રતાપ છે.

રામ—બન્ધુ, તારા હાથે દુષ્ટ ઈંદ્રજીતનો નાશ થયો એ
ધણુ રૂડું થયું છે.

લક્ષ્મણ—રઘુવીરની ઈચ્છાથી એનો નાશ થયો
છે. અને તેથી સર્વ દેવતાઓનું દુઃખ ટળ્યું છે.

હનમાન—મહારાજ, લક્ષ્મણજીએ બહુ શુરપણાનું
કામ કર્યું છે.

લક્ષ્મણ—મારૂં, રામચંદ્રજીની ઈચ્છાથી ને તમારી
મદદથી થયું છે. નહીંતો એ કૃત્ય થવું ધણુ અવધક હતું.

હનમાન—હજી દુષ્ટ રાવણનો તો ગર્વ નહીં ઉતર્યો
હોય. કેમકે નહીંતો જનકજીને લેઈ સરણુ આવ્યા વિના રેત
નહી.

રામ— સૌ પોતાનાં દુષ્ટ કર્મથી નાશ પામે છે.

લક્ષ્મણ—બન્ધુ ફરી યુદ્ધ કર્યા શિવાય એ દુષ્ટનો
ગર્વ ઉતરનાર નથી.

રામ—હા એમજ થવું જોઈશે.

(૭૮)

(પડદામાં)

હે રામ દુખીયારીની અરજ સાંભળજો ?

રામ—(વિસ્મય પામી) લક્ષ્મણુ આ શબ્દ ધણેજ ગંભીર અને દયા ઉપજાવે એવો છે.

લક્ષ્મણુ—મહારાજ એ કાણુ હશે ?

રામ—બન્ધુ, ઈંદ્રજીતની પત્ની આવી હોય. એમ લાગે છે.

હનમાન—મહારાજ, જે હશે તે પ્રત્યક્ષ જણાશે.

(સુલોચના પ્રવેશ કરે છે.)

સુલોચના—પ્રભુ રામચંદ્રનો જય જયકાર થાઓ.

રામ—બાઈ તમે કાણુ છો ?

સુલોચના—(રામચંદ્રને જોઈ મનમાં) વાહ ! પ્રભુ રામચંદ્રના તેજમાં કાંઈ ખામી નથી. આવા પ્રતાપી પુરૂષ સાથે યુદ્ધ કરવા દુષ્ટ રાવણની કેમ મતિ બગડી હશે ? (ઉઘડ) પ્રભુ, હું રાવણુ સુતની પત્ની થાઉં છું, ને માર નામ સુલોચ. ના છે.

રામ—તું શા કાર્યસર અહીં આવી છે ?

સુલોચના—પ્રભુ આપ સર્વ વાતે જાણુ છો. આપ નાથી શું અજાણ્યુ છે ?

ગરબીની ચાલથી. (ઓધવજ સંદેશો.)

પ્રીય પ્રભુ કંઈ નથી અજાણ્યુ તમ થકી.

વાત હું માનું સાચી ગણીને મનજો.

શીશ પતિનું લેવા આવી આ સ્થળે.

મેહેર કરી મુજ માનો સત્ય વચનજો. પ્રીયપ્રભુ.

કૃપા કરી તમ અબળા વીનતી ચીત ધરી.

દાસી ગણી મુને અર્પો મુજ પતિ શીશજો.

પ્રભુ મારા બેઉ કરજોડી કરૂં વીનતી.

શંકા મનમાં આણો નવ કાંઈ લેશજો. પ્રીયપ્રભુ.

(૭૯)

હે જગતકર્તા પ્રભુ રામચંદ્ર, આપનો પ્રતાપ મોટો છે. આ ગરીબ અબળાની વીનતી શ્રવણ કરી મારા પ્રિયપતિનું શીશ આપો કે હું તે સહ બળીમરી સ્વર્ગના અક્ષય સુખને પામું.

રામ—સતી તારાં વાક્ય સાંભળી અત્યંત ખેદ થાય છે. વાહ ? શી પતિ ઉપર પ્રેમ લક્તી. બાઈ તેં નાગકુળમાં ઉત્પન્ન થઈ ઘણી કીર્તી વધારવાનું કામ કર્યું છે.

સુલોચના—મહારાજ પતિવ્રતા નારીનું એજ લક્ષણ છે. એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

રામ—સુગ્રીવ. તંબુમાં જઈ ઈંદ્રજીતનું શીશ ભાવી નાગપુત્રીને સ્વાધીન કર.

સુગ્રીવ—જેવી આચા. (જાય છે)

રામ—સતી, તુ સર્વ શોક તજ દઈ ભંકાનું રાજ્ય સુખ ભોગવ. હવે ગઈ વાતનો શોક કરીશમા.

સુલોચના—મહારાજ, પતિવીના સર્વ સુખ કાળ રૂપ દીસે છે.

(સુગ્રીવ શીશ લઈ પ્રવેશ કરે છે)

સુગ્રીવ—મહારાજ લાલ્યો છું. (દેખાડે છે)

રામ— આ સુનયનાને હવાલે કર.

સુગ્રીવ—જેવી પ્રભુની આચા. (આપે છે)

સુલોચના—હે પ્રાણનાથ આ દાશીની ક્રઈ દયા ન આણુતાં આપ સ્વર્ગવાશ ગયા ? હાયહાય પ્રિયપતિ પ્રભુ રામચંદ્રજીના હાથે તમારૂં મૃત્યુ થયું તેથી તમારો તો આ-કાર થયો; પરંતુ આ અભાગ્યણી શી રીતે દીવસ ગત કરશે ? હે પ્રાણનાથ ? ? (રૂદન કરે છે)

રામ— નાગપુત્રી, આમ કલહ કરવો યોગ્ય નહીં.
તારી ઈચ્છા હોયતો હું ઈન્દ્રજીતને જીવત કરું છું.

સુક્ષોમના—મહારાજ એ વાત તદ્દન મનથી દુર કરી
હાસીને આગા આપો.

સર્વસૈન્ય—પ્રભુ રઘુવીર અમને એક શંકા છે.

રામ—ખોલો શી શંકા છે ?

અંગદ—મહારાજ કદાપી આ ખરી સુક્ષોમના ન-
હી હોય તો મહા ઉત્પાત થશે. માટે એ વીશે સિદ્ધ થાય
તો કીક.

લક્ષ્મણ—વાર શી રીતે ખાત્રી કરવી છે ?

સુગ્રીવ—મહારાજ કદીજો આ ખરી સાધ્વી નારી
સુક્ષોમના હશે તો આ શીશને હસાવશે. નહીતો સર્વ તર્કટ
છે એમ જાણવું.

રામ—નાગપુત્રી સર્વના મનનો અન્દેશો દુર કરો.

સુક્ષોમના—અરે મહારાજ મુવેલું માણુશ શી રીતે
હાસ્ય કરે ? પ્રાણનાથ આ વાત સાંભળીને મારા દુઃખમાં
વધારો થયો છે. પ્રિયપતિ જો હું ખરી સાધ્વી હોઉં ને ત-
મારા વિના અન્યપુરૂષની ઈચ્છા ન રાખી હોયતો આ અ-
વશરે દાસીની દયા જાણી હાસ્ય કરો. (રૂદન કરે-છે)

(ઈન્દ્રજીતનુ શીર સ્તબ્ધ પત્ની જાય છે)

સર્વસૈન્ય—મહારાજ આ સર્વ તર્કટ છે નહીતો શીશ
હસ્યા વિના રૈત નહી.

સુક્ષોમના— પ્રાણનાથ આ દુખીયારીને ભવસાગર-
માં ડુબતી મુકી તમે સ્વર્ગવાસ ગયા, અને પ્રભુ રામચંદ્ર
આગળ મારી ક્ષેત્રી કરાવી જારીણીનું કલંક લગાડાછો રે ?

હાલીત.

નવ ધરી તમે ખ્યારીની દયા, અતી કઠોર શુ હે પીયુથયા;
 પ્રથમ જાણુ જો આ દશા યશે. પતીત નાગણુ આપનીજરે. ૧
 સુરપતી જીત્યા ધૈર્યથી તમે, ઉણટ અંગમાં હર્ષ જો મને.
 સહુ દબી ગયો હર્ષ આ ધડી, અરણ્યે હવે દુઃખને પડી. ૨
 પતિવ્રતા હુંજો દ્રઢ મનથી, સહુ હરસે કપીએ કરો કતી.
 સપત માહરા દીન વીનતી. મનમુકી કરો હાસ્ય નાથજી. ૩
 (શીશ ખડ ખડ હસે છે.)

સર્વસૈન્યા—સતી, અમારો અપરાધ ક્ષમા કરજો.
 અમારી મોટી જીલ થઇ કે તમને ઓળખ્યાં નહી.

રામ—નાગપુત્રી તને ધન્ય છે. અમારો દોષ ક્ષમા કરજો.

સુલોચના—મહારાજ આમ વદતુ યોગ્ય નથી. મારી
 પતિ ઉપર દ્રઢ વિશ્વવાસથી ભક્તિ હતી તે આજે

(પાયલાગે છે)

સુલોચના—પ્રભુ રામચંદ્ર, આજા માયુ છું.

રામ—સતી તારો પતિસહ સર્વગમાં વાસ થજો.

સુલોચના—મહારાજ આપે વરદાન આપ્યું એથી
 મોટો ઉપકાર માંનું છું. (જાય છે)

હનમાન—મહારાજ ઈંદ્રજીતનું શીશ શા કારણથી
 હસ્યુ?!

રામ—બાધયો, આ સુલોચના શેષ નાગની પુત્રી થાય
 અને લક્ષ્મણ તેનો અવતાર છે.

અંગદ—મહારાજ એ સધળું ખરૂં પણ એમાં હશવા-
 નું કાંઈ પ્રયોજન સમજાયુ નહી.

રામ—સુસોચનાએ વીલાપમાં એમ કહ્યું કે હું તમારી મદદે મારા પીતાને બોલાવત તે સાંભળી ઇન્દ્રજીતના સી. શને હશવું આવ્યું. ભવાઈ કે તારા પીતાનાજ હાથે મારૂ મૃત્યુ થયું તો તે મારી મદદ શું કરનાર હતા ? બાઈઓ શીશ હશવાનું એજ કારણ છે ખીજી કાંઈ નથી.

(તે સ્ત્રીઓ લક્ષ્મણને આંખમાં ઝગઝગીયાં ભરાઈ આવે છે.)

રામ—અંધુ લક્ષ્મણ આમ કરવાનું કાંઈ કારણ નથી ઈશ્વરી ગતિથી જેમ થવાનું હોય છે તેમ થઈ જાય છે.

લક્ષ્મણ—પ્રભુ, આપનું કેવું માન્ય કરે છું.

હનમાન—માહારાજ, હવે પધારો. સર્વે ક્ષુધાથી પીડીત થએલા છે.

સર્વે જાય છે.

પ્રવેશ પેહેલો સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ

રાવણનો દરબાર

પાત્ર.

રાવણુ .... ".... ઈન્દ્રજીતનો પીતા. લંકાનો રાજા
 માલ્યવંત ... .. તેનો પ્રધાન.
 વિભીષણુ ... .. રાવણુનો ભાઇ.

રાવણુ—(ખેદથી) પ્રધાનજી, પુત્રવિના સર્વ સ્થળે
 શોકમય દેખાય છે. હું પુત્ર મેધનાદ તારા વગર આ દુઃખી
 પીતાની ખબર કાણુ લેશે ? હરહર, શંકર આ દુઃખી બક્ષા-
 ને સાચા થઇ કદ કાપો. હું શંકર ?

પ્રધાન—મહારાજ, જે ગુણુવંત અને ધર્મવાન પુરુ-
 શ કદી મૃત્યુ પામે છે તેણુ તેના ગુણુરૂપી કાર્તિક સદાકાળ
 આ દુનિયામાં રહી જાય છે માટે પુત્ર શોકનું દુઃખ
 મનથી દુર કરો.

**સજીવાતિ ગુણા यस્યે
 यस્યધર્મ સજીવતિ ॥
 ગુણધર્મ વિહીનસ્ય
 જીવિતં નિઃષ્વયેા જન ॥**

માહારાજ આપના પુત્ર જીવતા છે એમ સમજવું
 કેમકે તેમણે પોતાના જાળ વડે સર્વ દેવલોકને ત્રાસ પમા-
 ડ્યો એથી બીજાને અધિક કયો ગુણુ બાકી રહ્યો છે માટે
 શોક તજો.

(સુલોચના પ્રવેશ કરે છે)

સુલોચના—હું લંકાપતી આ દુખીયારીને પતિસહ
 ચીતામાં પ્રવેશ કરવાની રજા આપો.

રાવણ—(પુત્ર શીશ જોઈને) પ્રિયપુત્ર મેઘનાદ. આ અભાગીયા પીતાને રખડતો મુકી કેમ સ્વર્ગ ગયોરે, હું પુત્ર આ દુષ્ટ રાવણે ગર્વમાં સૌ નાશ કર્યું, તથાપી પોતાની ઉન્મતાઈ ન છોડી તેના બદલામાં પોતાના હાથે પોતાના પુત્રનો નાશ કરાવ્યો. મને શીટકાર હજો ?

વિભીષણ—વડીલ બન્ધુ આમ ઘેલાઈ શું કરો છો ? હોય થવાકાળ આગળ કોઈનું ડાહ્યાપણ ચાલતું નથી. કેમકે “ બુધ્ધી કર્મનું સારણે ” જેવું થવાનું હોય તેવી બુધ્ધી સુઝે છે. આપનો કાંઈ દોષ નથી.

પ્રધાન—મહારાજ, આપે પ્રથમ વિચાર કયો હોતતો આજ આટલો સંતાપ થાત નહીં.

સુલોચના—મહારાજ દહન વેળા વડી જાય છે માટે ત્વરાથી આશ આપો તો ઠીક.

રાવણ—પુત્ર તું કયાં ગયારે ! અરે ! તુજવીના આ રાજ્ય સુખ ધુળ મળી ગયું. હે શંકર, હવે શું થશે !

સુલ.

રે ! પુત્રવિના સૌ જગત વ્યર્થ મન જાણું

આ રાજ્ય સુખની આશ લેશ નવ આણું

તેં પાપી પીતાની દયા આણી નહીં મને

તુજવીના અગ્નીની જાળ લાગી મુજ તંને

આ અભાગીયાયે ગર્વ કરી સૌ ખોયું.

પ્રભુ રામચંદ્ર પર કશણથી નવ જોયું.

રે ? પાપી થયો તુજ આપ. સ્વર્ગ ગયો આપ હવે શું કરવું

આ ભવસાગરમાં પુત્ર વિયોગે મરવું ?

“ પ્રીય પુત્ર ગયો દૈલાશ અન્ય નહી આશ મેર નવ આણી.

આ દુખી પીતાને પાસ તુજ લે તાંણી.

અરેરે ? પુત્ર વિનાનું જીવવું વૃથા છે. હે પીતા તે મને અભાગીયાને શું કરવા જન્મ આપ્યો ? હાય હાય પ્રીયપુત્ર ?

(રૂદન કરે છે)

વિભીષણ—ભાઈ તમે ધૈર્યવાન છતાં આમ કેમ હાં-મત હારી જાઓ છો.

પ્રધાન—મહારાજ, આસતીને આજ્ઞા આપવી જોઈએ

સુલોચના—પ્રીયસ્વસુર, આ અભાગ્યણીને ખોટી કરી પતિ વિયોગે કેમ જાણો છો ? અરેરે !

રાવણ—હે સુતપત્ની નાગ કન્યા, તુજ સમાન સાધવી આ જગમાં કોઈ થનાર નથી. જા, તુ તારા પતિશહ સ્વર્ગ લોકમાં વાસ કરજે.

સુલોચના—(પગે પડીને) મહારાજ એ સર્વ આપની કૃપાથીજ રૂળ પ્રાપ્ત થશે, મારે કંઈ નથી.

રાવણ—પ્રધાનજી, દહન સ્થળે સૌ વાતનો અદ્યોક્ષ્ય કર્યો છે કે ?

પ્રધાન—રાજા ધિરાજ, આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સધળું સાહીત્ય તૈયાર છે.

રાવણ—સતી તને જા કેતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી. બાઈ આ લંકાનું રાજ્ય ભોગવી તારો કાળગત કર. બાપજા, તુ નકામી કષ્ટ કયમ વેઠ છે ? હે ઈશ્વર ? આ દુષ્ટ રાવણને કયાં અવળી ખુદ્ધી સુઝી કે સર્વ કુળરૂપી દીપક સમાન પુત્ર જોયો અને આ રાજ્ય કુળ દીપાવનારી પુત્ર પત્નીનો પણ નાશ થવા જોઈ છે ? હાયહાય ! હે પુત્ર ! !

(મુઠ્ઠા ખાય છે)

પ્રધાન—મહારાજ સાવધ થાઓ, સાવધ. આ અંબ-સરે આમ રૂદન કરવું યોગ્ય નહીં.

રાવણ—પ્રધાનજી, સર્વ સૈન્ય સંહીત સતીને વિદાય કરો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા.

સુલોચના— મહારાજ આજ્ઞા માગુ છું.

રાવણુ—પ્રધાનજી, તમે સતીની સાથે જાઓ. હું નીત્ય નીમ પરવારીને આવું છું.

(પ્રધાન તથા સુલોચના જાય છે.) .
પડદો પડયો.

પ્રવેશ ૨ જો. સમાપ્ત.

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ મસાણ.

પાત્ર.

સુલોચના, વિભીષણુ. રાવણુ, પ્રધાન, નગરજનન ઇત્યાદી.

સુલોચના—(ચીતા પાછળ પરીક્રમણુ કરીને) હે અ-
ગ્નીદેવ તારી સમક્ષ પતિના શીશ સહ બળી મરૂં છું માટે
તું સહાય થઇ મને પતિસહ સ્વર્ગ સુખ આપજો.

રાવણુ—હે સતી તારો સદા જય જય કાર થઈ ભ-
ર્તાર સહ સ્વર્ગમાં અક્ષય સુખ ભોગવજો.

પ્રધાન—સુનયના, અમારો અપરાધ ક્ષમા કરવો.

વિભીષણુ—હે સતી તારી ભક્તી જોઈ મને ધણેજ
હર્ષ થાય છે.

સુલોચના—મહારાજ આપનું કલ્યાણુ થજો અને આ-
પને રાજ્યસુખ પ્રાપ્ત થજો.

નગરજન—સતી સુલોચના, અમારા સર્વનો થએલો
અપરાધ ક્ષમા કરજો. (એમ કહી સર્વે જાય છે)

સુલોચના—તમારૂં સર્વેનું કલ્યાણુ થાઓ.

(ઇદ્રંજીતનુ શીર લઈ ચીતામાં પ્રવેશ કરે છે)

રાવણુ—અરેરે ! પુત્ર ઇન્દ્રજીત, તું વીના આ પી
તાની શી ગતી થશે ?

પ્રધાન—મહારાજ, આપ સર્વ શોક તણુ ફરી લઈ-

વાની તૈયારી કરો.

રાવણ—(ખેદથી) પ્રધાનજી, પુત્રવિના સર્વ ઠંકાણું અધકારે દીસે છે. હું શંકર ?

આલ લાવણીની.

મેઘનાદ વીણુ પ્રીય નથી આ જગમાં અન્ય મુને કાંઈ.
પ્રથમ ગર્વથી મેં ન વીચાર્યું ખેદ કર હવે મનમાંહી.
જાણત જો સુત મરણુ થાત રણુ જાવા દેત નહીં એને.
સુદ્ધ કરી મારી શત્રૂ વળી શાની કરત સૌ દુનીયાંને.
કરશે કાર્યકદી કો મારે એ સમ તૃપ્તી નહીં થાશે.
પુત્રવીના આ રાજ્ય સર્વ તે હસ્ત પરાએ નકી જાશે.
વિનાકાર્ય મેં આણી સીતાને રામસાથ અત્યંત દ્વેશ, કર્યો.
સ્વ હસ્તે સાગરમાં ડુબ્યો પુત્ર સુખથી હું ન ઠર્યો.

પ્રધાનજી હવે નગરમાં ચાલો.

પ્રધાન—મહારાજ, હવે હીંમત હારવી નહીં.

રાવણુ—પ્રધાન મારે તમારોજ આશરો છે.

પ્રધાન—રાજા ધીરાજ, હું આપનો શેવક છું.

રાવણુ—પ્રધાન, પુત્રનું દુઃખ શી રીતે શમાવું.

(રૂદન કરે છે)

પ્રધાન—મહારાજ હવે નગરમાં પધારો.

(સર્વેજન્ય છે)

પડદો/પડયો.

પ્રવેશ ત્રીજો સમાપ્ત.

સુતધાર—(પ્રવેશ કરીને) પ્રીય સભાસદો આજે આ.
ખેલની તો સમાપ્તી થઈ, પરંતુ સારાંશ એજકે કોઈ મા-
ણુશે અતિશય ગર્વ કરવો નહીં. કેમકે

અતિરૂપેણવૈસીતા
 અતિગર્વેણરાવણઃ॥
 અતિદાનંબલિર્દત્વા
 અતિસર્વત્રવર્જયેત્॥

અતિશય દાનરૂપી ગર્વ ધર્યાથી બલી રાગનેા પરત્મા-
 એ વામનરૂપ ધરીને ગર્વ ઉતાર્યો. તેમજ વળી અતિશય
 રૂપવાળી સીતા હતી તેનું રાવણે હરણ કર્યું અને અન્તે પો-
 તાના અહંકારમાં સહકુળનાશ પામ્યો. માટે વીનતી કરવાની કે
 ક્રોધએ ધન, સંપત્તી અને સંતતી એમાથી કશી વાતનો
 ગર્વ લેશમાત્ર પણ ધરવો નહીં કેમકે અતિશયથી ઝટ નાશ
 પામે છે. વળી સુલોચના જેવી સતી અને સ્વપતિ પ્રેમ ભ-
 ક્તીવાળી જે નારી થશે તે આ જગતમાં સુખીરહી અન્તે
 સ્વર્ગમાં જશે. (સુત્રધાર જાય છે.)

૫૩૬. ૫૩૭.

અંક પાંચમો.

સમાપ્ત,

પુસ્તક કર્તાની પ્રાર્થના.

રાગ જોડાટી તાલ ઢાઢશનો.

દશરથ મુત નામ ભજે ભાવ મન આણી.
અટપ આ સંસાર મુખ વ્યર્થ સૌ જાણી. દશરથ ટક
કામ ક્રોધ ગર્વતજ ધ્યાન ધરા ધરવુ
વાન સત્ય ગણીશમનામ ન વીસરવું. દશરથ ૧
વિનતી ઝવેરદાસ કેરી મુણે. એક ચિત્તે
નામ ધરું અવની એતે નાશ છે, અચિત્તે દશરથ ૨

દિક્ષીતો યનામક ધનસુખરામાઞ્મન
ઙ્ગવાહીરલલે નેદં ગુર્જરભાષાયાં શ્રી
સૂલોચનાનામ્નં નાટકારૂયાનક્રતં
મિદં સમાપ્તઃ ॥

આલ્હાદોભવીષ્યન્તિવિદજેનષુ ॥

આ પદ બિલાસ તથા પ્રભાત રાગમાં પણ ગવાય છે.

બાહરે ખખર

આ પુસ્તક મીઝે લખેલે ડોકલેથી
રોકડી કીમત

મળશે.

મુખ્ય—મહારાજના બોધવાડામાં ગા. કેશવલાલ
હરી વીકલદાસ.

સુરત—પ્રજામિત્રની ઓરીશમાંથી.

વડોદરા—રાવપુરામાં ખુકસેલર ઠકર રણછોડલાલ
માતારામ તથા ધીકાટામાં ખુકસેલર મારતર દલસુખરામ
લજુભાઈ પાસેથી, તથા ખુક પુસ્તક કર્તા પાસેથી મળશે.

સાંખેડા—દેશાઈ હીમતભાઈ જમુભાઈ પાસેથી.

વેડસાદ—વેડસીનેટર નાગર નરસીલાલ પ્રાણુવાલ
પાસેથી.

અમદાવાદ—અમદાવાદ સમાચાર ઓરીશમાંથી.

ધોરણનગર—મુનસદ કોરટના કારકુન જસદેવ સુર
દેવ પાસેથી.

બાહર દેશોવર વાળા સાહેબોને આંખા હાથે ખરેખર
જાહે મળશે.

